

Analyzing the Role of the Family in the Return of the Imprisoned Person to the Society

Elham Mohammadi

Assistant Professor of Social Work at
Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Nastaran Adnani *

Master of Social Work at Allameh Tabataba'i
University, Tehran, Iran

Introduction

Although imprisonment is widely regarded as a necessary institution within criminal justice systems, its adverse effects on individuals, families, and society remain undeniable. Each year, a significant number of prisoners complete their sentences and return to society; however, research consistently shows that between 30 to 50 percent reoffend and return to incarceration. This troubling reality highlights the critical importance of understanding the post-release period and identifying factors that facilitate or hinder successful reintegration. Among available support systems, the family holds a fundamental and irreplaceable position. Despite the substantial attention social work literature has devoted to the family as an institution, its specific role in facilitating reintegration has not been sufficiently studied within the Iranian context. This study seeks to address that gap by exploring family-related factors that promote successful reintegration.

Theoretical Framework

This study draws on a combination of sociological theories of deviance and social work family theories. Sutherland's differential association theory argues that deviance, like conformity, is learned through social interaction, positioning the family as a pivotal agent of socialization after release. Glaser's differential identification concept further emphasizes that it is identification with deviant individuals, not mere contact, that leads to continued deviance. Hirschi's social bond theory identifies attachment, commitment, involvement, and belief as the four elements that prevent deviant behavior, elements largely cultivated within the family. Braithwaite's reintegrative shaming theory distinguishes between stigmatizing shame, which excludes the individual, and reintegrative shame, which restores social bonds. On the social work side, family systems theory, the strengths-based approach, and the ecological perspective were employed in data analysis.

* Corresponding Author: n_adnani@alumni.mail.atu.ac.ir

How to Cite: Adnani, N; Mohammadi, E. (2025). Analyzing the role of the family in the return of the imprisoned person to the society, *Journal of Social Work Research*, 12 (45), 237-281.

Methodology

This study employed a qualitative approach using thematic analysis. Data were collected through semi-structured interviews with 28 participants: 15 formerly incarcerated individuals and 13 effective family members; those who had actively maintained contact and provided support throughout incarceration and after release. Participants were accessed through the Tehran Prisoner Support Association and the Post-Release Social Services Center, following authorization from the Prison Organization. Purposive sampling was employed, with the key eligibility criterion being no reoffending within six months to one year following release. Sampling continued until theoretical saturation was achieved at 28 interviews. Interview data were transcribed, coded, and analyzed thematically.

Findings

The analysis yielded four main themes and nine sub-concepts, describing the reintegration process as sequential and interdependent.

Theme One: Overcoming the Transitional Crisis This theme comprises of three sub-concepts: shifting from shame to compassion; holistic family companionship and empathy; shared joy and future-oriented dreaming. The post-release period is characterized by profound emotional disorientation; the individual, though physically free, remains psychologically imprisoned. The most critical factor in overcoming this crisis is a shift within the family itself, moving from a stance of shame and blame toward one of love and acceptance. This transition creates a safe space for the individual's recovery. However, the foundation for this shift is laid during incarceration; regular visits, phone calls, and consistent family engagement keep the emotional bond alive, and it is precisely this accumulated bond that sustains the individual through the transitional crisis after release.

Theme Two: Acceptance and Recognition of the Individual with a New Identity This theme comprises of three sub-concepts: forward-looking family orientation after release; emergence of a new identity amid social and familial pressures; family care and supervision. Once the transitional crisis has passed, the individual begins constructing a new social self. A forward-looking family orientation is essential here; family members who repeatedly reference the past inadvertently obstruct identity reconstruction. Conversely, when the family extends trust, validates new behavior, and refrains from revisiting the imprisonment experience, it creates the conditions for genuine social reintegration.

Theme Three: Facilitating Adaptation to Life Outside Prison for Social Repositioning This theme comprises of two sub-concepts: financial support by the family; effective family guidance toward success. Formerly incarcerated individuals face deeply practical challenges: securing housing, finding employment, managing finances, and rebuilding social networks. The family serves as the primary safety net in this regard. Financial support directly accelerates reintegration, while family members also act as trusted guides who help the individual navigate a transformed and often hostile social environment.

Theme Four: Restoring Self-Esteem and Role Performance Beyond the Family This theme comprises of one sub-concept: revision of interpersonal relationships and coping strategies. As the individual stabilizes, they begin re-evaluating their social

networks, distancing from harmful relationships and environments that contributed to their initial incarceration. The family plays a supportive role in this process, sometimes facilitating relocation or encouraging the severing of ties with criminal peers. Marriage also emerged as a significant reintegrative milestone, providing new social roles, responsibilities, and community legitimacy.

No.	Main Themes	Sub-themes (Concepts)
1	Overcoming the Transitional Crisis	Shifting from Shame to Compassion
		Holistic Family Companionship and Empathy
		Shared Joy and Future-Oriented Dreaming
2	Acceptance and Recognition of the Individual with a New Identity	Forward-Looking Family Orientation After Release
		Emergence of a New Identity Amid Social and Familial Pressures
		Family Care and Supervision
3	Facilitating Adaptation to the World Outside Prison for Social Repositioning	Financial Support by the Family
		Effective Family Guidance Toward Success
4	Restoring Self-Esteem and Role Performance Beyond the Family System	Revision of Interpersonal Relationships and Coping Strategies

Conclusion

This study demonstrates that the family occupies a unique and irreplaceable position in the reintegration of formerly incarcerated individuals. The four identified themes form a sequential and interdependent process. The type of crime and the individual's gender also play decisive roles; women face greater family rejection and heavier social stigma. At the same time, families themselves require substantial institutional and social support to fulfill this role effectively. The design of targeted social work interventions and inclusive support policies that center both the individual and the family is urgently needed to address the current reintegration gap in Iran.

Keywords: Returning to Society, Recidivism, Family, Formerly Incarcerated

واکاوی نقش خانواده در بازگشت فرد زندانی به جامعه

استادیار مددکاری اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

الهام محمدی ^{id}

کارشناسی ارشد رشته مددکاری اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی
تهران، تهران، ایران

نسترن عدنانی * ^{id}

چکیده

جستار مزبور با هدف شناخت نقش خانواده در بازگشت زندانی به جامعه صورت گرفته است. از آنجایی که بازگشت به جامعه فرآیندی است که پیش‌تر از زمانی که فرد از زندان آزاد می‌شود، شروع می‌شود. پس از آزادی از زندان، فرد با موانع و مشکلات بسیاری روبه‌رو است که در صورت شکست در عبور از این موانع، ممکن است دوباره به زندان برگردد. خانواده که خود در بستر اجتماع است، چه اثرگذاری مثبتی در این فرآیند دارد، سؤال این پژوهش است. در این پژوهش کیفی، گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه با ۱۵ نفر زندانی پیشین و ۱۳ نفر عضو مؤثر خانواده زندانی صورت نیمه ساختاریافته انجام شد. مصاحبه‌های مکتوب، کدگذاری شدند و به روش تحلیل تماتیک تفسیر شدند. در این پژوهش ۴ مضمون اصلی و ۱۰ مضمون فرعی استخراج شد. در این پژوهش ۴ مضمون اصلی و ۹ مضمون فرعی استخراج شد. فائق آمدن بر بحران مرحله گذار، پذیرش و شناسایی فرد با هویتی نو، تسهیل تطابق با جهان خارج از زندان برای بازپس‌گیری جایگاه اجتماعی، بازیابی عزت‌نفس و نقش‌آفرینی در برون سامانه از مضامینی هستند که ذیل عوامل پیش‌برنده خانوادگی شناسایی شدند. علت به زندان افتادن یا به عبارتی جرمی که فرد به آن محکوم شده است، نقش بسیار مؤثری در تجربه‌ای که فرد از زندان و پس‌از آن در بازگشت فرد به جامعه دارد. افرادی که گرفتار زندان شده‌اند شاید از منظر قانونی همگی مرتکب تقصیر و شایسته تنبیه هستند. اما قضاوتی که از عمل آن‌ها صورت می‌گیرد در اذهان عمومی به‌ویژه خانواده و نزدیکان بسیار متفاوت است.

کلیدواژه‌ها: بازگشت به جامعه، تکرار جرم، خانواده، زندانی پیشین

طرح مسأله

اگرچه وجود زندان به مثابه یک شر گریزناپذیر مشروع و شاید مقبول توجیه شده است، اثرات سوء آن بر فرد، خانواده و چه بسا جامعه انکارناپذیر است. امروزه با تنوع و تورم قوانین، افراد به دلایل مختلفی ممکن است راهی زندان شوند. در این صورت، شرایط پس از آزادی فرد از زندان، می تواند بیشتر یا حداقل به اندازه زمان قبل از زندان، سخت و چالش برانگیز باشد. با توجه به اینکه پس از خروج از زندان، تعدادی نه چندان اندک و قابل چشم پوشی، دوباره به زندان برمی گردند، سبب شده است تا اهمیت دوران پس از خروج از زندان بیش از پیش نمایان شود. از منظرهای مختلفی می توان عوامل پیش برنده در بازگشت فرد به جامعه را توضیح داد، در این پژوهش تلاش بر این است که نقش خانواده را در این مسیر بررسی شود.

شاید در نگاه اول، به نظر برسد با خروج فرد زندانی، مشکلات خانواده نیز دیگر حل می شود. اما مشکلات اگر تشدید نشوند هم چنان پابرجا هستند. اگر حمایت های لازم از خانواده صورت نگیرد، ممکن است این خانواده که یک بار از هم گسیختگی را تجربه کرده است و هنوز التیام پیدا نکرده است دچار گسست قوی تری شود. با اینکه طبق بند (ز) ماده ۱۸ آیین نامه سازمان زندان ها مصوب ۸۴ ایجاد امکانات و تسهیلات لازم و مناسب به منظور تصدی امور بازپروری نظیر اصلاح، ارشاد، آموزش و بازسازی محکومان از وظایف سازمان زندان ها است و قانون گذار در بند ح تصریح می کند که انجام خدمات مشاوره ای و نیز کمک و مساعدت به منظور حل مشکلات محکومان و خانواده آنان از دیگر وظایف این سازمان است؛ هم چنان تحقیقات علمی نشان می دهد که که بین ۳۰ تا ۵۰ درصد از کسانی که مدت زمان اجرای مجازات حبس آن ها به پایان می رسد، مجدد مرتکب جرم می شوند و به زندان باز می گردند (محسنی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۲۴).

خانواده زندانی پس از زندانی شدن یک عضو شرایط متفاوتی را تجربه می کند. خانواده فرد زندانی علاوه بر تحمل فشارهای اجتماعی، درگیر مشکلات مالی و عاطفی و اجتماعی گوناگون می شوند. این مشکلات ممکن است منجر به قطع ارتباط با فرد زندانی شوند و پس از خروج نیز او را طرد کنند.

رابرت مرتن در زمینه محکومیت زندان و تأثیرات آن بر خانواده نیز پیامدهای متعددی مطرح کرده است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها تزلزل نهاد خانواده و بروز انواعی از آسیب‌های پیش‌بینی‌نشده است. گزیده‌ای از مشکلات پدید آمده و کارکردهای ناخواسته زندان به شرح زیر است: ۱) مشکل اقتصادی ۲) احساس تنهایی و ناامنی ۳) محدود شدن حق انتخاب ۴) تردید و ترس از آلوده شدن رابطه‌ها ۵) رشد احساس ضداجتماعی شدن ۶) افزایش احتمالی طلاق ۷) خلأ عاطفی ۸) طرد اجتماعی (موسوی، ۱۳۹۶: ۱۷). آثار محکومیت زندان بر خانواده فرد زندانی، می‌تواند چنان وسیع باشد، که نه تنها مانع بازگشت فرد زندانی پیشین به جامعه باشد، بلکه زمینه‌ساز افزایش گرایش به بزه در فرد و دیگر اعضای خانواده او باشد. با در نظر گرفتن تأثیرات منفی حبس و متزلزل شدن نهاد خانواده، پرداختن به خانواده و شناخت جایگاه آن در بازگشت فرد زندانی پیشین به جامعه دارای اهمیت است چراکه خانواده مهم‌ترین منبع حمایتی فرد است و اگر بازگشت موفق به جامعه رقم خورده است، در کانون خانواده اتفاق افتاده است.

خانواده جایگاه بی‌بدیلی برای بازگشت به جامعه فرد زندانی دارد. سوای از اینکه خانواده خود متحمل شرایط پیچیده و دشوار شده است، هم چنان شاید بتوان گفت مهم‌ترین عامل بازسازگاری فرد است. علی‌رغم تمامی توجه و تأکید مددکاری اجتماعی به نهاد خانواده، تاکنون نقش خانواده در بازگشت زندانی به جامعه موردبررسی قرار نگرفته است. مک‌مستر عملکرد خانواده را در سه گروه وظایف بنیادی، وظایف رشدی، مسائل مربوط به خانواده و رویدادهای مخاطره‌آمیز تقسیم می‌کند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد، تمام خانواده‌های دارای عملکرد ضعیف، در زمینه موضوعات عاطفی مشکل داشته و اغلب در حل مسئله ناتوان‌اند، ارتباطات در این خانواده‌ها کم‌اهمیت جلوه می‌کند، وظایف و مسئولیت‌ها مشخص و روشن نیست، هیجان‌های ابرازشده در تناسب با بافت و محیط نیست (قمری و همکاران، ۱۳۹۸: ۵).

حبس فرد در زندان، شرایطی را برای فرد و خانواده ایجاد می‌کند که هر یک از اعضا و خانواده به‌عنوان یک کل را در معرض آسیب قرار می‌دهد و انسجام آن را تهدید

می‌کند. ورود و خروج فرد از زندان، در هر دو حالت، انعطاف‌پذیری و تطابقی را از افراد خانواده طلب می‌کند، که افراد در شرایط بحرانی شاید نتوانند از عهده آن بریایند. نقش خانواده در گذر از این چالش طاق‌فرسا اهمیت بسیاری دارد. در این پژوهش، محقق به دنبال یافتن پاسخ این سؤال است که خانواده در پیشگیری از ارتکاب جرم مجدد زندانی و بازگشت او به جامعه چه نقشی دارد.

اهداف پژوهش در این جا، شناخت جایگاه خانواده‌ها در بازگشت زندانی به جامعه به‌عنوان هدف اصلی است و هدف اختصاصی موردنظر هم می‌توان به تعیین تسهیل‌کننده‌های خانوادگی در بازگشت زندانی به جامعه، اشاره کرد.

پیشینه پژوهش

- اوبرایان در پژوهشی که سال ۲۰۰۱ در کتاب "زندگی ساختن در دنیای آزاد" منتشر می‌کند، تجربه زیسته ۱۸ زن معارض قانون را بیان می‌کند که این افراد پس از آزادی از زندان، بازگشت موفق به جامعه داشته‌اند. هدف از این مطالعه توصیف تجارب زنان زندانی پیشین که در حال بازسازی زندگی خود پس از رهایی از زندان بودند. او با روش گراند تئوری و الگوی طبیعت‌گرایانه، به ادغام نظریه و داده‌های به‌دست‌آمده از مصاحبه‌ها می‌پردازد. مراقبت‌های مستمری نیاز است تا زنان بتوانند زندگی پس از حبس خود را بسازند. خدمات اجتماعی برای زنانی که ممکن است هر لحظه به سبک زندگی پیشین (زندگی بزهکاری) خود بازگردند، بسیار ضروری است.

- آیلین سالیوان در سال ۲۰۰۲ پروژه تحقیقاتی با عنوان "خانواده‌ها، منبع حمایتی در بهبود از سو مصرف مواد مخدر" به انجام می‌رساند. در این شرایط، محققان دریافتند که مدیریت مورد خانوادگی Bodega تغییر ایجاد کرده است. اعضای خانواده‌های شرکت‌کننده خواستار حضور در برنامه خدمات پزشکی و اجتماعی بودند، درحالی‌که این درخواست‌ها به میزان قابل‌توجهی بالاتر از نیازی بود که از گروه کنترل دریافت کرده بودند. به همین ترتیب در مقایسه با گروه دیگر، آن‌ها به‌طور قابل‌توجهی احساس دریافت

حمایت بیشتری در روابط اجتماعی چه از لحاظ عاطفی و چه مادی را نشان دادند. هم‌زمان، درصد افرادی که در برنامه Bodega به نحوی سوء‌مصرف کنندگان مواد-هرگونه داروی غیرقانونی- بودند، از ۸۰ درصد به ۴۲ درصد کاهش یافت؛ این کاهش درصد به‌طور قابل‌توجهی بیشتر از گروه مقایسه است. بعلاوه، دستگیری و محکومیت در بین مصرف‌کنندگان مواد مخدر که بیش از شش ماه در Bodega شرکت داشتند کمتر بود.

- در پژوهشی که توسط کریستی ا. ویشر و م. ه. شانون با عنوان "تجربه زیسته زندانیان آزادشده شهر کلوند پس از بازگشت به خانه" در سال ۲۰۰۱، "به درخواست مؤسسه شهری" در چهار مرحله اجرا شد؛ هدف درک چالش‌های بازگشت به جامعه زندانیانی بود که به منطقه مرلند، ایلینوی، اوهایو و تگزاس برگشتند طبق یافته‌های این پژوهش، خانواده‌ها منبع حمایت عاطفی و مالی مهمی برای مشارکت‌کنندگان بودند. به‌گونه‌ای که ۷۸ درصد از افراد زندانی پس از آزادی توسط خانواده‌هایشان حمایت شدند و ۸۰ درصد با یکی از اقوام زندگی می‌کردند. حمایت خانواده به‌عنوان مهم‌ترین عاملی شناخته شد که آن‌ها را از بازگشت به زندان باز داشته است

- کاتلین. جی. تیلور در سال ۲۰۱۶ پژوهشی با عنوان "نقش خانواده در بازگشت زندانیان پیشین با تمرکز بر تأثیر حمایت‌های عاطفی" انجام می‌دهد که با استفاده از ارزیابی داده‌های مربوط به مرتکبین جرم‌های جدی و خشن بوده است. این مطالعه اثرات سطح حمایت‌های روانی درک شده و حمایت‌های مادی خانواده در مورد احتمال وقوع یک بزه یا بازداشت مجدد پس از گذشت ۱۵ ماه از آزادی از زندان ایالت را گزارش می‌کند. مدل‌های رگرسیون لجستیک با استفاده از هر دو لیست؛ یعنی، لیست حذف و چند نسبتی به کار گرفته می‌شود. یافته‌ها نشان می‌دهد که سطح بالاتر حمایت عاطفی، با کاهش قابل‌توجه در ارتکاب مجدد جرم همراه است. درحالی‌که، سطح بالاتر حمایت مالی، احتمال ارتکاب مجدد جرم را به‌طور قابل‌توجهی کاهش نمی‌دهد.

- قلخان‌باز و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان عوامل مرتبط با تکرار زندانی شدن در بین زندانیان شهر توپسرکان با روش پژوهش توصیفی-تحلیلی، در اندازه نمونه ۹۳

نفر از زندانیان به این نتیجه دست یافتند که عوامل محل سکونت، سابقه ارتکاب جرم در دوستان، مصرف مواد قبل از زندان، سن اولین ارتکاب جرم با تکرار زندانی شدن رابطه معنادار داشت.

- یعقوبی و علمی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان نقش عوامل خانوادگی و اجتماعی در بازگشت مجدد زندانیان به زندان تبریز با روش پیمایشی، در حجم نمونه ۱۲۰ نفر از زندانیان به این نتیجه رسیدند که زندانیان آزادشده هر چه قدر تحت حمایت و توجه خانواده‌ها و مورد پذیرش جامعه و بدون هرگونه برچسب با مهارت شغلی مناسب در اجتماع حضور معناداری داشته باشند احتمال بازگشت مجدد آن‌ها به زندان کاهش می‌یابد.

- ناصری و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان بررسی نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر عدم بازگشت به زندان در بین زندانیان استان خراسان جنوبی با روش توصیفی-پیمایشی، در حجم نمونه تصادفی ۳۱۲ نفر، به این نتیجه دست یافتند که بین حمایت اجتماعی (حمایت دوستان و در کل حمایت اجتماعی)، کنترل و نظارت اجتماعی، مشارکت اجتماعی زندانیان و عدم بازگشت زندانیان به زندان رابطه معناداری وجود دارد.

- محسنی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان شناسایی ابعاد سازنده طرد اجتماعی زندانیان زن استان لرستان با روش پیمایشی، در حجم نمونه ۸۱ نفر که به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند، به این نتیجه رسیدند که نحوه برخورد فردی و اجتماعی با زندانیان، پس از بازگشت به اجتماع، نقش اساسی در پیشگیری از جرم و ورود مجدد آنان به زندان دارد.

- رشیدی و براتی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان بررسی وضعیت زنان زندانی و روش‌های بازپروری آن‌ها در اراک با روش پیمایشی از طریق پرسشنامه انجام دادند؛ به این نتیجه رسیدند که میزان رضایت زندانیان زن از محیط زندان در سطح متوسطی است، مشکلات روحی قبل از ورود به زندان در ارتکاب جرم مؤثر است، سلامت روان مسئولان زندان با رضایت زندانیان از زندان رابطه دارد، و روش‌های بازپروری می‌تواند در بازگشت زندانیان به جامعه اثرگذار باشد.

- کلدی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با روش کیفی و نظریه زمینه‌ای بر روی زنان دارای سابقه بازگشت مجدد به زندان، به این نتیجه رسیدند که خانواده نقش تعیین‌کننده‌ای در بازگشت یا عدم بازگشت فرد زندانی به جامعه ایفا می‌کند. یافته‌ها بیانگر آن است که نابسامانی‌های خانوادگی مانند فقر فرهنگی، ازدواج ناموفق، طلاق عاطفی، خشونت خانگی، اعتیاد یا خلافکاری والدین، خلأهای عاطفی و فقدان حمایت خانوادگی، از مهم‌ترین زمینه‌های گرایش مجدد افراد به رفتارهای انحرافی و بازگشت به زندان محسوب می‌شوند. در مقابل، نبود روابط سالم خانوادگی و طرد اجتماعی پس از آزادی، موجب تشدید احساس ناامنی، ناکامی و بی‌پناهی در فرد شده و او را به سوی همنشینی با افراد ناباب و ارتکاب مجدد جرم سوق می‌دهد. این پژوهش تأکید می‌کند که خانواده می‌تواند هم عامل محافظت‌کننده در فرایند بازپذیری اجتماعی باشد و هم در صورت اختلال کارکردی، به عنوان عامل بازتولید انحراف و تکرار جرم عمل کند؛ بنابراین تقویت حمایت عاطفی و کارکرد تربیتی خانواده نقش اساسی در بازگشت موفق زندانیان به جامعه دارد.

به نظر می‌رسد که این پژوهش‌ها را می‌توان از دو بعد بررسی کرد: تمرکز آن‌ها بر نقش خانواده در قالب چارچوب حمایت‌های اجتماعی، توجه آن‌ها به اقدامات و برنامه‌های زندان برای زندانیان در درون و بیرون زندان. نکته‌ای که در این پژوهش‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته است این است که خانواده با چه ویژگی‌های ساختاری و تحت چه شرایطی، می‌تواند بر بازگشت زندانی به جامعه یا پیشگیری از ارتکاب مجدد جرم تأثیر بگذارد.

بینش نظری به موضوع پژوهش

در این بخش، برای تبیین موضوع پژوهش از نظریه‌های جامعه‌شناسی انحرافات و مددکاری اجتماعی خانواده استفاده می‌شود. نظریه‌های یادگیری اجتماعی بر این نکته تأکید دارند که کج‌رفتاری همانند هم‌نوایی از طریق تعاملات اجتماعی آموخته می‌شود و افراد در گروه‌های همسالان و خرده‌فرهنگ‌های دارای ارزش‌های انحرافی رفتارهای نامتعارف را فرا می‌گیرند (صدیق سروستانی، ۱۳۸۶: ۴۲). در همین راستا، ساترلند در نظریه

پیوند افتراقی بیان می‌کند که افراد زمانی کج‌رفتار می‌شوند که تماس آن‌ها با تعاریف و الگوهای انحرافی بیش از ارتباطشان با الگوهای هم‌نوایی باشد و یادگیری این تعاریف در گروه‌های کج‌رفتار نقش محوری دارد. او کج‌رفتاری را امری آموختنی می‌داند که نه ارثی است و نه ناشی از ضعف هوشی، بلکه از طریق روابط اجتماعی شکل می‌گیرد. گلنزر با انتقاد از نگاه مکانیکی ساترلند، توضیح می‌دهد که صرف ارتباط با کج‌رفتاران به انحراف نمی‌انجامد مگر اینکه فرد از آن‌ها «هویت» بگیرد و خود را با آنان همانند بداند؛ از این‌رو عامل اصلی انحراف را هویت‌پذیری افتراقی می‌نامد (صدیق سروستانی، ۱۳۸۶: ۴۳).

در نظریه پیوند اجتماعی هرشی، علت اصلی هم‌نوایی با هنجارهای جامعه میزان پیوند فرد با اجتماع است. تعلق خاطر به افراد و نهادها، تعهد به فعالیت‌های متعارف، درگیر بودن در امور روزمره و اعتقاد به ارزش‌های اخلاقی، فرد را از کج‌رفتاری باز می‌دارد و ضعف در این عناصر احتمال کج‌رفتاری را افزایش می‌دهد (سروستانی، ۱۳۸۶: ۴۵). بریتویت نیز کنترل اجتماعی را از طریق شرم‌نده‌سازی توضیح می‌دهد و آن را به دو نوع جداکننده و پیونددهنده تقسیم می‌کند؛ نخستین نوع سبب طرد فرد و تشدید انحراف می‌شود، در حالی که نوع دوم احساس ندامت ایجاد کرده و فرد را به جمع هم‌نویان بازمی‌گرداند (سروستانی، ۱۳۸۶: ۴۶).

در حوزه مددکاری اجتماعی، نظریه سامانه‌های خانواده بر این اساس استوار است که خانواده یک نظام به‌هم‌پیوسته است و مشکلات اعضا در چارچوب روابط و تعاملات درونی خانواده شکل می‌گیرند. این نظریه تأکید می‌کند که تغییر در رفتار یک عضو کل سامانه را متأثر می‌سازد، خانواده همواره میان ثبات و تغییر در پی ایجاد تعادل است و مشکلات در زمینه قوانین، الگوهای ارتباطی و روابط عاطفی خانواده تداوم می‌یابند (کالینز، ۱۳۹۳: ۸۴). از نظر ستیر، خانواده‌ها با سه نوع تغییر اجتناب‌ناپذیر شامل تغییرات اعضا، تغییرات روابط و تغییرات محیط اجتماعی مواجه‌اند و ناچارند برای هماهنگی با آن‌ها سازوکارهایی ایجاد کنند (کالینز، ۱۳۹۳: ۱۱۰). این رویکرد همچنین یادآور می‌شود که خانواده در جریان چرخه زندگی خود با گسست‌هایی نظیر مرگ، طلاق، بیماری و

ناتوانی روبه‌رو می‌شود و تلاش برای تعادل در چنین شرایطی امری دائمی است (کالینز، ۱۳۹۳: ۱۲۱).

رویکرد مبتنی بر قابلیت‌ها و توانایی‌ها تأکید می‌کند که به جای تمرکز صرف بر مشکلات خانواده، باید توانمندی‌ها، نقاط قوت و منابع آن‌ها را برجسته کرد. خانواده‌ها توانایی‌هایی از جمله صمیمیت، گفت‌وگوی مثبت، مهارت‌های مقابله‌ای و حمایت عاطفی دارند که در حل مشکلات و عبور از بحران‌ها نقش اساسی دارند. مطالعات، اهمیت وجود تعامل‌های محبت‌آمیز، حمایت متقابل، الگوهای مثبت تربیتی و ارزش‌گذاری بر تلاش‌ها را در سلامت خانواده نشان می‌دهند (والش، ۱۹۹۶: ۱۱).

در رویکرد بوم‌شناختی نیز توانمندی‌ها و خطرات خانواده در سطوح مختلف شامل خردسامانه، میان‌سامانه، برون‌سامانه و بزرگ‌سامانه بررسی می‌شوند. خردسامانه به روابط نزدیک خانواده اشاره دارد و عواملی مانند شبکه اجتماعی قوی، حمایت همشیرها، مهارت‌های اجتماعی و انسجام خانوادگی را شامل می‌شود (کالینز، ۱۳۹۳: ۲۳۲). میان‌سامانه روابط بین خانواده و نهادهایی مانند مدرسه و شبکه‌های اجتماعی را در بر می‌گیرد و این روابط می‌توانند به صورت «داربست حمایتی» در کاهش استرس عمل کنند (کالینز، ۱۳۹۳: ۲۳۷). برون‌سامانه و بزرگ‌سامانه نیز تحت تأثیر نهادهای اجتماعی، ارزش‌های فرهنگی و سیاست‌های اجتماعی قرار دارند که رفتارها و نگرش‌های خانوادگی را شکل می‌دهند (کالینز، ۱۳۹۳: ۲۴۰). در این نگاه، عوامل خطر و فرصت‌ها در تمامی سطوح توزیع شده‌اند و ترمیم‌پذیری خانواده زمانی ممکن است که خانواده بتواند در میان فشارهای ساختاری، استرس‌های محیطی و چالش‌های فردی، از منابع حمایتی و توانمندی‌های خود بهره بگیرد (کالینز، ۱۳۹۳: ۲۴۷).

بازگشت موفق به جامعه، یکی از چالش‌هایی که جامعه با آن روبرو است، این است که هر سال چندین نفر از زندان آزاد می‌شوند و به جامعه بازمی‌گردند. از این میان تعدادی از افراد درون زندان، در نهایت از زندان خارج می‌شوند و مجدداً به جامعه بازمی‌گردند. زندانی تازه آزادشده موانع قانونی و عملی بسیاری را در مقابل راه خود می‌بیند. مسکن،

شغل پایدار، بازسازی پیوندهای روابط خانوادگی، ادغام در شبکه‌های اجتماعی مثبت. پس از ترخیص از زندان، بیشتر زندانیان آزادشده به دنبال بازگشت موفقیت‌آمیز خود در جامعه به نحو متعارف هستند. اگرچه تعریف ثابتی از ادغام موفقیت‌آمیز مجدد وجود ندارد، اوبراین (۲۰۱۱: ۲۳) تعریف ادغام مجدد را این‌گونه عنوان می‌کند: "زندانی سابق پذیرش مسئولیت‌های نقش بزرگسالان را با توجه به توانایی‌های خود (به‌عنوان مثال، کفایت اقتصادی، فرزند پروری) می‌پذیرد و علیرغم این که رفتارهای فرد هم‌چنان سوء تفسیر می‌شود، اغلب برچسب ننگین دریافت می‌کنند. این شرایط در حالی است که فرد احساس عزت نفس و خودکارآمدی را با پذیرش از سمت جامعه دریافت می‌کند."

بازگشت به جامعه درواقع یک فرآیند فاصله گرفتن از زیست بزهکارانه است. این زیست بزهکارانه می‌تواند ناشی از عوامل مختلفی باشد، تا زمانی که فرد نتواند خود را از عوامل زمینه‌ساز ارتکاب جرم دور کند، هم‌چنان احتمال بازگشت مجدد او به زندان وجود دارد. ازاین‌رو، مجازات زندان نمی‌تواند امنیت را برای افراد جامعه به ارمغان بیاورد و به‌هیچ‌روی جنبه تنبیهی آن، عامل بازدارنده‌ای تلقی نمی‌شود و چه‌بسا عامل تسهیل‌کننده‌ای برای پذیرفتن عنوان خلاف کار یا بزهکار باشد. بر این اساس، مجازات زندان باید همراه با برنامه‌های مهارت افزایی و توانمندی باشد که ضمن آماده‌سازی فرد برای زیست در جهان خارج از زندان، او را در رفع نیازهایش خارج از زندان توانمند بکند و مسیر ادغام اجتماعی او را تسهیل کند.

خانواده مهم‌ترین منبع حمایتی فرد در جامعه است. هرچند منابع مختلفی کوشش کرده‌اند تعریفی از خانواده ارائه دهند. هم‌چنان توافقی بر تعریفی جامع و کامل پیدا نشده است. فرد درون زندان، باوجودی که خود را محبوس در میان دیوارهای زندان و جدای از نزدیکانش احساس می‌کند، هم‌چنان خود را متعلق به یک خانواده می‌داند. ارتباط زندانی با خانواده‌اش در زمان زندان، می‌تواند تأثیر مستقیمی بر بازگشت او به جامعه داشته باشد. تحقیقات نشان می‌دهد که هرچقدر فرد در زمان حبس، ارتباط بیشتری با افراد خانواده

داشته باشد، احتمال بازگشت وی به زندان کمتر می‌شود. پژوهش‌های مختلفی در این موضوع انجام شده است که این شکل‌گیری و حفظ این ارتباط چه عواملی دارد. عضو مؤثر خانواده فردی است که فعالانه در تلاش است تا افراد و خانواده به حل مشکل پیش‌آمده بپردازند. او فردی است که انعطاف‌پذیر، دارای ارتباطات خوب، قابل‌اعتماد و امیددهنده که در تکاپو برای بقا سامان خانواده است. باین وجود، عضو مؤثر خانواده که در این پژوهش موردبررسی واقع شده است، فردی است که چه در زمان زندان و چه پس از آزادی از فرد حمایت می‌کند. این حمایت می‌تواند جلوه‌های متفاوتی داشته باشد. این حمایت می‌تواند جنبه عاطفی، مادی، دسترسی به منابع اطلاعاتی یا تعاملات مثبت جایگزین باشد. درواقع او تلاش می‌کند تا فرد به جریان زندگی بازگردد و این امر موجب می‌شود تا خانواده از گزند آسیب‌های احتمالی در امان بماند.

چارچوب مفهومی پژوهش

با توجه به حرکت خانواده در طول چرخه زیست و نیز پیشروی اعضا به‌سوی مراحل مختلف رشد خویش، نیاز خانواده به انطباق و تغییر مداوم برای حفظ ثبات، فرایندی متناقض است. بعد از هر بحران یا تغییری که به موقعیت خانواده تحمیل می‌شود، کارکردهای آن باز تثبیت خواهند شد. البته بسیاری از بحران‌ها پیش‌بینی‌ناپذیر یا اجتناب‌ناپذیرند. بنا بر رویکرد مبتنی بر قابلیت‌ها و توانایی‌ها، تلاش نویسنده بر آن است تا در چهارچوب مفهومی نظریه‌های سامانه‌های عاطفی خانواده و انتقال بین نسلی الگوها، نقش خانواده را در بازگشت زندانی به جامعه فهم کند. خانواده‌هایی که خود می‌توانند زمینه‌ساز گرایش به بزه تلقی شوند، هم‌زمان منبع حمایتی بی‌بدیلی هستند که می‌توانند مانع از ارتکاب مجدد بزه شوند و بازگشت موفق فرد به جامعه را رقم بزنند.

در چارچوب نظریه یادگیری اجتماعی ادوین ساترلند با تأکید بر پیوندهای افتراقی تشریح می‌کند که انحراف مانند هم‌نوایی آموختنی است و خانواده هم‌زمان که به‌عنوان اولین قانونی که مسئولیت جامعه‌پذیری فرد شناخته می‌شود، پس از خروج فرد از زندان،

هم چنان جایگاه کانونی مهمی دارد که می‌تواند هم‌نوایی و باز سازگاری فرد را با جامعه پیگیری کند.

در ادامه دقت نظر گلنزر، به ما یادآور می‌شود که ارتباطاتی می‌تواند در سرنوشت فرد نقش‌آفرینی کند که برای فرد هویت‌ساز باشند؛ بی‌تردید روابط نزدیک درون خانواده دارای این ویژگی است که موجب تداوم ارتکاب جرم و مانع بازگشت به جامعه شود. بعلاوه، عناصر سازنده نظریه هرشی، چهار عنصر «تعلق‌خاطر»، «تعهد»، «درگیر شدن» و «اعتقاد» است که همگی در بستر خانواده فهم می‌شوند، چه بسا «تعلق‌خاطر» فرد به خانواده، «تعهد» او به امور متداول زندگی، «درگیر شدن» آن‌ها در فعالیت‌های مختلف زندگی و «اعتقاد» به نظام هنجاری جامعه از یک‌سو و هم‌نوایی زمینه‌ساز بازگشت موفق فرد به جامعه باشند (سروستانی، ۱۳۸۶: ۴۵). آن‌چنان‌که بریتوت شرمنده سازی پیونددهنده را بیان می‌کند، این نظر را تأیید می‌کند که فرد باتجربه مشکلاتی که محیط زندان بر او و سایر اعضای خانواده تحمیل کرده است، در پی ایجاد پیوندهایی نو است که او را به سمت هم‌نوایی سوق می‌دهد.

این نظریات به پژوهشگر کمک خواهد کرد تا ضمن در نظر گرفتن نوع جرم، بتواند او را در پیدا کردن سؤالات پژوهش کمک کند. بنابراین، شناخت نقش خانواده در باز سازگاری مجرمین در پرتو تصویری که از کنار هم گذاشتن نظریات به وجود می‌آید، چارچوب مفهومی این پژوهش را تشکیل می‌دهد.

پرسش‌های پژوهش

پرسش اصلی این پژوهش این است که عوامل خانوادگی تسهیل‌کننده بازگشت فرد زندانی به جامعه چیست. تلاش بر این است تا در این پژوهش با روش کیفی به این پرسش پاسخ داده شود.

روش^۱

با توجه به هدف پژوهش که بررسی نقش خانواده‌های دارای عضو زندانی سابق در فرآیند بازگشت او به جامعه بود، داده‌ها به روش کیفی و با تحلیل تماتیک گردآوری شدند. این داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با افراد زندانی سابق و اعضای تأثیرگذار خانواده آن‌ها که تجربه موفقیت در بازگشت به جامعه داشته‌اند، جمع‌آوری شد. این روش تنوع دیدگاه‌ها (دیدگاه فرد زندانی، خانواده او و متخصصان) به موضوع را نمایان می‌کند و از جستجوی معانی ذهنی و اجتماعی پدیده مورد بررسی کار خود را شروع می‌کند.

جمعیت موردپژوهش، افراد زندانی و عضو مؤثر از خانواده او که بیشترین پیگیری و توجه را نسبت به فرد داشته است و عامل ارتباطی بین فرد و سایر اعضای خانواده است. زندانیانی هستند که پس از خروج از زندان در بازه زمانی شش ماه تا یک سال، مرتکب جرم دیگری نشده‌اند؛ اعم از اینکه برای بار اول مرتکب جرم شده‌اند یا بار چندم. معیار ورود، افراد زندانی است که در زمان گذران حبس، خود فرد یا خانواده او از خدمات انجمن حمایت از زندانیان مرکز استفاده کرده باشند.

در این پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند یا ملاک محور استفاده می‌شود. نمونه‌گیری هدفمند، برگزینش هدفمندانه و معیار محور موارد یا داده‌های مورد مطالعه استوار است. این نوع نمونه‌گیری زمانی به کار گرفته می‌شود که در پژوهش برای داده‌های آگاهی‌بخش به موردهای منحصربه‌فردی نیاز باشد که متناسب با هدف‌ها و ملاک‌های تعیین‌شده پژوهشی بتوانند اطلاعات مناسبی را در اختیار بگذارند. بنابراین، این نوع نمونه‌گیری بیشتر یک نوع نمونه‌گیری اطلاعات محور است. نمونه‌گیری تا حصول اشباع نظری ادامه خواهد داشت که در این پژوهش پس از پایان ۲۸ مصاحبه اشباع نظری حاصل گشت.

در این پژوهش گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه ساخت یافته انجام شد. تحلیل داده‌ها به روش تحلیل تماتیک انجام می‌شود. پس از دسته‌بندی، مضامین کدگذاری و تحلیل شدند. با توجه به اینکه در این پژوهش هدف دست یافتن به درکی عمیق و جامع است با کمک سؤال‌های مصاحبه که قبلاً مطرح شد و با تکیه بر فن زاویه‌بندی، داده‌های به دست آمده از افراد زندانی پیشین و خانواده آن‌ها مورد تحلیل قرار گرفتند و این داده‌ها تلفیق شدند.

پس از دریافت معرفی‌نامه، رجوع انجمن حمایت از زندانیان مرکز صحبت با سرپرست مددکاری اجتماعی، نحوه دسترسی به مراجعینی که واجد شرایط پژوهش هستند، سه نفر معرفی شدند و با دو نفر از این افراد مصاحبه حضوری و یک مصاحبه تلفنی انجام شد. سپس، برای دسترسی به افراد و اعضای خانواده آنان، به مرکز خدمات اجتماعی و مراقبت پس از خروج مراجعه شد. پس از دریافت مجوز از سازمان زندان‌ها، بخش رایانه و آمار مجموعه فهرستی از واجدین شرایط را در اختیار پژوهشگر گذاشتند.

تماس با افراد لیست، با لحاظ شرایط موجود و مشورت مددکاران اجتماعی آغاز می‌شود. در تماس اول با افراد حاضر در لیست، شرایط برای آنان توضیح داده می‌شود و پس از جلب رضایت آنان، در صورت تمایل زمانی برای مصاحبه با آن فرد هماهنگ می‌شود. ابتدا، با فرد زندانی مصاحبه شد و بعد در تماس دیگری با عضو مؤثری که خود فرد معرفی کرد و شماره تماس او را فرستاد مصاحبه صورت گرفت. پس از تماس با حدود صد ردیف از لیست و انجام مصاحبه با ۲۸ نفر اشباع نظری حاصل شد. پس از آن به تحلیل تماتیک داده‌های گردآوری شده، پرداخته شد.

در این پژوهش، طی تماس اولیه با افراد مصاحبه‌شونده تلاش شد تا شرایط و هدف‌های پژوهش برای آنان توضیح داده شود، در صورت تمایل مصاحبه در زمانی که برای فرد مناسب بود، انجام شد. به افراد این اطمینان خاطر داده شد، که آنچه بیان می‌شود، محرمانه باقی می‌ماند. چنانچه مصاحبه‌شوندگان تمایل نبودند که به سؤالی پاسخ بدهند یا مصاحبه را ادامه دهند، در هر زمان که مایل بودند مصاحبه را به پایان رساندند.

در صورتی که، تمایل نداشتند که با عضو خانواده مصاحبه شود، نظر مصاحبه‌شونده مورداحترام قرار گرفت و پیگیری پس از آن صورت نگرفت. اگر مصاحبه‌شونده در شرایط مناسبی برای مصاحبه نبود (مانند از دست دادن یک عزیز یا موارد دیگر) در تماس با افراد، زمانی (مثلاً یک هفته دیگر) که آن‌ها مشخص کردند، تماس صورت گرفت.

یافته‌ها

یافته‌ها دستاوردهای مطالعه هستند که در مطالعات کمی شامل توزیع ویژگی‌های جمعیت‌شناختی افراد گروه نمونه، یافته‌های توصیفی و تحلیلی متغیرهای مورد مطالعه را شامل می‌شوند. یافته‌های پژوهش کیفی نیز در قالب طبقات، مفاهیم یا مضامین اصلی با زیر مجموعه آنها به همراه نقل قول‌های مستقیم شرکت‌کنندگان یا داده‌های اولیه توضیح داده می‌شوند.

جدول ۱- عوامل پیش برنده در خانواده دارای عضو زندانی پیشین در بازگشت به جامعه

ردیف	مضامین اصلی	مضامین فرعی
۱	فائق آمدن بر بحران مرحله گذار	گذر از شرم به مهر
		همراهی و همدلی همه جانبه خانواده
		لذت در کنار هم بودن و رؤیا سازی برای آینده
۲	پذیرش و شناسایی فرد با هویتی نو	نگاه رو به جلوی خانواده پس از آزادی
		پیدایش هویتی نو در کشاکش زمانه، جامعه و خانواده
		مراقبت یا حمایت توسط خانواده
۳	تسهیل تطابق با جهان خارج از زندان برای بازپس‌گیری جایگاه اجتماعی	حمایت مالی خانواده
		راهنمایی مؤثر خانواده در موفقیت
۴	بازیابی عزت‌نفس و نقش‌آفرینی در برون سامانه	تغییر در راهبردهای مقابله‌ای فرد در خانواده و اجتماع/بازنگری در روابط بین فردی

جدول ۲- ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان

کد مصاحبه	جنسیت	مرکز	متولد سال	حکم	تأهل	تحصیلات	مدت زمان حبس	تعداد دفعات حبس در زندان	عضو مؤثر خانواده
۱	مرد	زندان تهران بزرگ		سرق	متأهل		۶ ماه	۳	همسر-کد ۲
۴	مرد	فشافویه/اردوگاه کاردرمانی تهران	۷۱	نگهداری مواد مخدر از نوع شیشه	مجرد	دیپلم	۴ سال	۱	پدر-کد ۳
۵	مرد	اوین	۷۰	عدم پرداخت اقساط مهریه	مجرد	فوق دیپلم	۴ ماه	۱	خواهر-کد ۶
۷	مرد	اوین	۷۰	محکومیت مالی	متأهل	راهنمایی	۵ ماه	۱	همسر-کد ۸
۱۰	مرد	اوین	۷۰	مهریه	مجرد	دبیرستان		۱	مادر-کد ۹
۱۱	زن	زندان شهری	۷۰	جعل-استفاده از سند مجعول- کلاهبرداری	مجرد	کارشناسی ارشد	۲ ماه	۱	مادر-کد ۱۲
۱۳	مرد	زندان تهران بزرگ	۷۵	مشارکت در سرقت با سلاح سرد	مجرد	دیپلم	۱۲ ماه	۱	مادر-کد ۱۴
۱۵	مرد	زندان قزوین	۴۵	فروش مواد و موارد دیگر	متأهل		۲ سال	خیلی	همسر-کد ۱۵
۱۶	مرد	اوین	۷۶	محکومیت مالی	متأهل	دبیرستان	۴ ماه	۱	پدر و مادر
۱۷	زن	زندان شهری	۷۵	نگهداری و فروش مواد روان گردان	عقد کرده	راهنمایی	بیش از ۱۲ ماه	۱	مادر-کد ۱۸
۱۹	مرد	زندان تهران بزرگ	۷۴	مشارکت در سرقت مقرون به آزار	مجرد	دیپلم		۱	مادر
۲۰	مرد	زندان رجایی شهر	۷۲	مشارکت در سرقت مسلحانه متعدد	مجرد	راهنمایی		۱	پدر
۲۱	مرد	اردوگاه کاردرمانی تهران	۷۵	نگهداری مواد مخدر از نوع شیشه	مجرد	دیپلم	۹ ماه	۳	برادر-کد ۲۲
۲۳	مرد	اوین	۷۱	اخلال در نظم عمومی و تخریب اموال عمومی	مجرد	دیپلم	۶ ماه	۱	پدر-کد ۲۴
۲۵	مرد	زندان تهران بزرگ	۷۰	مشارکت در سرقت مقرون به آزار طلا	نامزد	راهنمایی	۶ سال	۱	مادر-کد ۲۶
۲۷	مرد	اوین	۷۱	بی احتیاطی در امر رانندگی منجر به فوت یک زن	مجرد	دبیرستان	۴ ماه	۱	مادر-کد ۲۸

فائق آمدن بر بحران مرحله گذار

این مضمون از سه مفهوم گذر از شرم به مهر، همراهی و همدلی همه جانبه خانواده و لذت در کنار هم بودن و رویاسازی برای آینده تشکیل شده است. دوران گذار، به مدت زمانی گفته می‌شود که جسم فرد در زندان است اما روح و روان فرد هم‌چنان در بند است. اثرات زندان بر جان او چنان عمیق است که به تعبیر افراد هم‌چنان سردرگم هستی و به تعبیر خانواده‌های افراد، بیشتر وقت در گوشه‌ای سپری می‌کند و به تنهایی می‌گذرانند. در این زمان فرد با عبور از حالات مختلف و تقابل با نزدیکان و اعضای خانواده سازگاری با محیط بیرون از زندان پیدا می‌کند.

- گذر از شرم به مهر

این مفهوم بدان معنی است که وقتی که فرد از زندان آزاد می‌شود، مواجه می‌شود با اعضای خانواده که در زمان غیبت او، به‌رغم تمام سختی‌ها ادامه دادند. افراد غایب می‌دانند که در این زمان فشار مضاعفی به افراد خانواده وارد آمده تا بتواند از این شرایط عبور کند. افراد در موقعیت زندان، تجربه‌ای از استیصال داشتند که هیچ‌کس به فریادشان نرسیده است، جز خانواده‌شان. آن‌ها لحظاتی را به یاد می‌آورند که عضو مؤثر خانواده برای آن‌ها از تمام وجود مایه گذاشته است. هر آنچه در توان داشته است و حتی بیشتر از آن را به کار بسته است تا فرد زمان کمتری را در زندان سپری کند یا فرد زودتر به شرایط مساعدتری برسد.

زندان و پس‌از آن، زمانی است که فرد تأمل می‌کند که چه اتفاق‌هایی را از سر گذرانده است و علت این اتفاق‌ها چه بوده است. در چه شرایطی ممکن بود، فرد در این مسیر قرار نگیرد. چه عواملی سبب شده‌اند که او و خانواده‌اش تجاربی چنین سهمگین و تحقیرآمیز داشته باشند. از زمان مواجهه با نظام عدالت کیفری، زمان دستگیری، بازپرسی، رسیدگی به پرونده، زندان و ملاقات اعضای خانواده و تجربه کردن موقعیت‌هایی که اعضای خانواده جهت کمک و بهبود وضعیتشان تجربه می‌کردند. درواقع، این احساس

شرم از خود و خانواده که با سرزنش همراه می‌شود، مانع از این می‌شود که فرد بخواهد مسیر مشابهی را طی کند

فردی که پس از آزادی دیگر گرفتار زندان نشده است، درواقع تحولی عظیم را پشت سر گذاشته است. او به یک‌باره متوجه می‌شود که سایر اعضای خانواده متأثر از رفتار او در رنج و سختی به سر می‌برند، درحالی که اگر آن اتفاق نمی‌افتاد، امروز گرفتار این مشکلات نبودند. از این رو، اعضای خانواده ابراز می‌کنند که فرد پس از زندان خیلی تغییر کرده است، این تغییر در رفتار وی مشاهده می‌شود. از طرفی، مجازات حبس، سبب شده است که بین او و خانواده که عزیزترین افراد زندگی‌اش هستند، فاصله بیفتد، فارغ از اینکه فرد به چه دلیلی به زندان افتاده است، سوای از اینکه فرد چقدر مسئولیت این امر را بر عهده می‌گیرد، فرد از این موقعیت رنج کشیده است. فرد با حبس شدن در زندان و محرومیت از دیدار با اعضای خانواده، پس از آزادی فرصت حضور آنان را غنیمت می‌شمرد و تلاش می‌کند این رنج تنهایی را دگر بار تجربه نکند.

«نگاه بعدش به آدم خیلی بده. نگاهی که بعضی‌ها به آدم می‌کنند. حرف‌هایی که بعضی‌ها به آدم می‌زنند. اینا خیلی بده. اگر میدونستم یک روزی یک همچین حرف‌هایی بشنوم هیچ وقت چنین کاری نمی‌کردم. (شرکت کننده شماره ۱، فرد زندانی)»

«خیلی عوض شده خیلی مهر و محبت داره. خیلی متعهد شده نسبت به خانواده. خیلی خانواده دوسته وقتی زنگ میزنه اینقدر خسته است پشت زنگ صدای نفس‌هاشو می‌شنوم که با سختی داره حرف میزنه. (شرکت کننده شماره ۱۵، عضو مؤثر خانواده، همسر)»

«بعد از اینکه در اوادم و برگشتم به خونه، ارتباطم با اعضای خونه خیلی تغییر کرد. چون اونجا بود که من فهمیدم هیچ کس به غیر از خانواده پدر و مادر به فکر آدم نیست. نه دوستی نه فامیلی نه آشنایی پیگیر کارهای من نبوده است. من فقط فهمیدم پدر مادرم دنبال کارام هستند. بیشتر پدر و مادرم زجر می‌کشند تا کسان دیگه. کسان دیگه فقط می‌پرسیدند حالش چگونه؟ چه کار میکنه؟ کی میاد کی

نمیاد؟ یکی می گفت من این کار می کنم برات بیایی بیرون. اون یکی می گفت من این کار را می کنم. اون یکی می گفت پول بهت میدم. ولی دیدم به غیر از پدر و مادرم هیچکس به فکر من نبوده. (شرکت کننده شماره ۲۰، فرد زندانی)

- همراهی و همدلی همه جانبه خانواده

در میان گفتگوها افراد به وفور تأکید داشتند که خانواده‌ها بزرگ‌ترین حامی می‌توانند باشند و سهم مهمی در این امر دارند. افراد تأکید می‌کردند که خانواده‌ها از هیچ کمکی دریغ نمی‌کردند و هر آنچه به نظرشان درست است، انجام می‌دادند و تمام امید و آرزویشان این بوده است که فرد زودتر از این مرحله گذر کند و بتواند زندگی به سامانی را اداره کند. بعلاوه، اعضای خانواده بیشترین شناخت را از فرد دارند. تجربیات زندگی فرد، باورها و ارزش‌ها، خواسته‌ها و نیازهای او را می‌شناسند. آن‌ها درصدد هستند که با حمایت از او، فرد را دوباره به جامعه برگردانند. فرد جرأت و جسارت خود را بازیابد، توانایی خود را در رویارویی با مشکلات به کار بندد و دیگر بار شروع کند.

«شوهرم خیلی حمایت شد. اول برای نظافت ساختمان معرفی شد. با یک خانمی صحبت کرد خیلی بهش احترام گذاشتند خوشحال شد. اینا دوست دارند بهشون احترام بزارن توی دورهمی شرکت کنند. (شرکت کننده شماره ۲، عضو مؤثر خانواده، همسر)»

«می‌او ملندن. می‌دیدند. پول می‌ریختند. دنبال کارام بودن. اینا همش تأثیر داره. کسی دنبال کارت باشه پول واریز کنه فلان کنه... مالی میتونند، جانی، بیان روحیه بدن، ببخشن اینا تأثیر داره دیگه. ملاقات بیان خیلی تأثیر داره. (شرکت کننده شماره ۴، فرد زندانی)»

ارتباط در زمان حبس از جمله مواردی است که آثار آن تا بعد از آزادی پابرجا خواهد بود. این ارتباط می‌تواند به صورت‌های مختلفی باشد، ملاقات رفتن، تلفن زدن و یا پیگیری برای مرخصی فرد. فرد وقتی در زندان قرار می‌گیرد ارتباطش با جهان خارج محدود می‌شود. اگر فرد در این بازه زمانی هیچ عضوی از خانواده را ملاقات نکند و یا

صدای آن‌ها را نشنود و یا به مرخصی نیاید، این فرد به مرور زمان احساس فراموش شدن خواهد کرد و ممکن است در سیاهچاله ذهن خود غرق شود و پس از آزادی تلاش‌های بسیار خانواده و فرد برای بازگشت به قبل بی نتیجه بماند. از این رو، بسیار اهمیت دارد، که افراد خانواده بتوانند این ارتباط را حفظ کنند و فرد را در جریان اتفاقات زندگی قرار دهند. این امر چندان ساده نیست.

«من فکر می‌کنم که ارتباطی که مدام با پسرم داشتم، خیلی بهش کمک کرد.. خانواده اگر کسبش تو زندان باشه نرن ببینش، خیلی سخت میشه. به نظرم هر سری که ملاقات هست باید ارتباط برقرار بشه... باورتون میشه ما منزلمون پیروزی بود پسرما اوین بود من هر هفته که جلسات ملاقات بود شب تا صبح خوابم نمی‌برد مبادا که فردا بخوام دیر برسم. دیگه آنقدر می‌رفتم نگهبانان من را شناخته بودند (شرکت‌کننده شماره ۲۸، عضو مؤثر خانواده، مادر)»

ارتباط در زمان حبس بسته به اینکه چه مدت در حبس است، می‌تواند معنای متفاوتی برای فرد و خانواده داشته باشد. برای افرادی که حبس طولانی‌تری را تجربه می‌کنند ممکن است خانواده در اول و آخر مدت زمان زندان به ملاقات بیایند. این امر راجع به مرخصی نیز صادق است، افرادی که حبس بیش از یک سال را تجربه می‌کنند، اهمیت مرخصی را یادآوری می‌کنند. این زمان به‌ویژه در زمان‌هایی که خانواده در یک موقعیت خاصی است مثل مراسم عروسی برادر بسیار اهمیت دارد. مرخصی موجب می‌شود تا فرد مجدداً خود را بخشی از خانواده ببیند و دوباره طعم آزادی را بچشد و نخواهد به آنچه در زندان رخ می‌دهد، عادت کند.

«جشن عروسی داداشش بود یک ماه دویدم برایش پنج شش روز مرخصی گرفتیم. دوباره رفتیم تمديد کردیم ده پانزده روز موند. بالاخره بعد از مدتی اومد بیرون.. (شرکت‌کننده شماره ۲۶، عضو مؤثر خانواده، مادر)»

- لذت در کنار هم بودن و رؤیا سازی برای آینده

مطابق نظر هرشی «تعلق خاطر» خود می تواند عاملی انگیزشی برای فرد شود تا پس از خروج از زندان، به هم نوایی بپردازد. حضور در جمع های خانوادگی مشوق است برای فرد تا دیگر بار خود را در چنین موقعیتی قرار ندهد. این معنای جدید زندگی مبنای تصمیمات آینده می شود. فرد برنامه ریزی های آینده را خود را در همین سمت و سو قرار می دهد.

«اگر من بخواهم چنین حرکتی دوباره بکنم دیگه زندگی برام نمیمونه. دیگه نه زن دارم نه بچه دارم. خودم میمونم. چرا این کار را بکنم من که دارم درست زندگی می کنم. بیام لذت زن و بچم را خراب کنم بخاطر یک کاری که بعداً بخوام سرخورده بشم براش. چرا این کار را بکنم به خودم میگم چرا من همچین کاری کنم که پدرم مادرم زنم بچه هام باورهایشون نسبت به من خراب شه. من الان دارم درست زندگی می کنم. زن و بچم آروم آروم، دارند من را باور می کنند چرا بیام خرابش کنم. (شرکت کننده شماره ۱، فرد زندانی)»

پذیرش و شناسایی فرد با هویت نو

این مضمون از سه مفهوم تشکیل شده است: نگاه رو به جلوی خانواده پس از آزادی، پیدایش هویتی نو در کشاکش زمانه، جامعه و خانواده و مراقبت یا کنترل فرد توسط خانواده. پس از اینکه فرد از پله زندان خود، همان مرحله گذار، به در آمد. در جستجوی اعتباری نوینی برمی آید. در این زمان، بینش و عمل خانواده بسیار تأثیرگذار است.

- نگاه رو به جلوی خانواده پس از آزادی

فرد وقتی از زندان آزاد می شود، تمام آنچه قبل از زندان داشته است را از دست داده است. در این مرحله همه فرد داشته های پیشین خود (اعم از شبکه های اجتماعی، موقعیت اجتماعی، کار و...) را به یکباره از دست داده است. ممکن است فرد با مرور گذشته، انبوهی از پشیمانی ها و حسرت هایی را تجربه کند که فرد را به استیصال برساند. در این زمان فرد باید بار دیگر مسیری را طی کند که یکبار در گذشته طی کرده است؛ به عنوان

مثال فرد زمانی قبل از زندان در سن کمتر در جستجو کار بوده، الان پس از آزادی مجدد در سن بالاتر باید با شرایط جدید و دشوارتر به جستجو کار برود. در این راه، هرچقدر خانواده پذیرا باشند و با ذهن باز فرد را تشویق کنند، فرد عزت نفس و خود باوری را دوباره پیدا می کند. این امر مستلزم ذهنی باز و اندیشه ای خطاپذیر است.

«ما تو این بازه زمانی همه چیز را از دست دادیم، شروع کردیم به دوباره از نو ساختن. فکر کردیم همین امروز عروسی کردیم، از صفر شروع کردیم. چون کلاً قبل عروسی هم چیزی نداشتیم بعد عروسی خونه گرفتیم کم و کسریهامون را خریدیم. ماشینمون را خریده بودیم. دوباره از صفر شروع کردیم. آدم هیچوقت نباید امیدشو از دست بده. خدا را شکر خدا به دادمون رسید.. (شرکت کننده شماره ۸، عضو مؤثر خانواده، همسر)»

«همین که حمایت کنند من یک همچین فکری نکنم. ازشون دوری نکنم. گفتم که یک جا می خواستند برند خجالت می کشیدم برم. خودشون می گفتند محمد پاشو بیا ها. من می گفتم باشه مثلاً میام. حمایت ها و رفتار بهتر از هزار تا پول و این چیزاست. (شرکت کننده شماره ۲۷، فرد زندانی)»

خانواده با حمایت های بی دریغی که از فرد انجام داده است، انتظار دارد که فرد گذشته خود را تکرار نکند. مهم ترین خواسته ٔ خانواده این است که فرد با شرایط واقعی زندگی اش مواجه شود و با دیدن رنج و سختی که خانواده از برای کمک به عزیزشان انجام داده اند، او نیز گامی بردارد. آن ها این توقع را از فرد دارند که بتواند زندگی مستقل و به سامان یافته ای را تجربه کند. هویت و اعتبار جدیدی برای خود بسازد و جایگاه اقتصادی و اجتماعی خود را ترقی ببخشد. از این رو، از فرد انتظار دارند که کار پیدا کند و زندگی خودش را اداره کند. پیداست که انتظارات خانواده در بستر جامعه شکل می گیرد و متناسب با شرایط خانواده و اجتماع این انتظارات نیز می تواند متفاوت باشد.

«الان داره خودشو به آب و آتیش میزنه که هم زندگی خودش را اداره کنه هم دست پدر و مادر که در شرایط پیری هستند بگیره. هر جور باشه از این انتظار دارن یجورایی مجرد حساب میشه. (شرکت کننده شماره ۶، عضو مؤثر خانواده، خواهر)»

مهم است که خانواده نیز همگام با فرد، همدلانه تلاش کند که از گذشته فرد عبور کند و شرایط جدید او را مورد پذیرش قرار دهند. فرد تمایل دارد اشتباهات پیشین‌اش دیگر به یاد آورده نشود. شناسایی او با هویت نو حقی است که ممکن است اعضای خانواده از سر نگرانی، اضطراب، دلسوزی به نحوی نسبت به آن بی‌توجهی کنند.

«به نظرم این خیلی مهمه که با رفتار کمک کنند، نه اینکه سرکوفت بزنند. یعنی، کمک کنند که اون جریان فراموش بشه. انگار نه انگار وجود داشته. مثلاً اسم اون شخص را نیارند. شوخی‌هایی را هم درباره اون نکنند. هرچی راجع به اون بازه زمانی بوده فراموش کنند و درنهایت اون آدم به کل حذف بشه از زندگی. (شرکت‌کننده شماره ۵، فرد زندانی)»

پس از آزادی از زندان، فرد می‌خواهد مسیری تازه را در پیش بگیرد، این مسیری است که برای فرد جدید است و سراسر مشکلات است. فرد تا به این جا بار سرزنش زیادی را بر دوش کشیده است، پس از آزادی با تغییر رفتار فرد، وقت آن رسیده است تا خانواده با تاییدشان او را در انتخاب‌های جدیدش همراهی کنند. درواقع، این تشویق و تأیید، مهری است بر پذیرش مجدد فرد. او به بازخوانی هویت جدید خود در حس تعلق به افراد مهم زندگی می‌پردازد و احترامی که از جانب آنان دریافت می‌کند، برایش ادامه مسیر را هموارتر می‌کند.

«نگاه‌های بقیه از یک جهت اون احترامه برگشته. اون سنگینی نگاه‌ها دیگه نیست هر کی میبینه میگه ماشاءالله حسین چقدر خوب شدی. یک جور شده توی خانواده‌هایی که مصرف‌کننده دارند دیگه زبون زد شده. انگیزه میشه براش که دنبالش نره. میگند مگه تو بیشتر از حسین مواد مصرف کردی بین حسین چند سالشه. از اون نظر خوبه خیلی تأثیر داره. (شرکت‌کننده شماره ۱۵، عضو مؤثر خانواده، همسر)»

- پیدایش هویتی نو در کشاکش زمانه، جامعه و خانواده
فرد برای این شروع دوباره تجهیزات جدیدی لازم دارد. یکی از این موارد تغییر

نگرش فرد است. فرد نظر خودش نسبت به افکار و رفتار گذشته خودش تغییر داده است. او پشیمان می‌شود از اینکه چنین راهی را طی کرده است و با نگاهی نو به زندگی و مسائل آن می‌نگرد. او پس از علت یابی درباره ایجاد موقعیت پیشین، به دنبال آن است تا هر طور شده است، آن تجربه تکرار نشود.

«من الان سخت‌تر از قبل به آدمها اعتماد می‌کنم و این یک چیز خیلی خیلی مثبتی. من اصلاً اینجوری نبودم. من آدمی بودم تا یکی می‌گفت یا علی سریع باهاش رفاقت می‌کردم خیلی زود بهش اعتماد می‌کردم. الان طرز فکرم کاملاً عوض شد. اگر کاری هم با کسی شروع کنم با اصول و مدرک و با هزار تا سخت‌گیری است.» (شرکت‌کننده شماره ۱۶، فرد زندانی)

«قبل از این اتفاق کار کردن برای من مهم نبود. می‌گفتم کار بکنم کار نکنم. می‌گفتم مهم نیست. بعد از اینکه رفتم تو اوادم بیرون گفتم فقط باید کار کنم به خانواده برسم. هیچی مهم‌تر از خانوادم نیست.» (شرکت‌کننده شماره ۲۰، فرد زندانی)

«بینین من قبل از اینکه این اتفاق برام بیفته واقعاً قدر زندگیم را نمی‌دونستم. من زن و بچه‌ام را خیلی دوست دارم. قبل از اینکه این اتفاق برام بیفته. بی اهمیت بودم نسبت به اینا می‌گفتم یک لقمه نون می‌خوریم می‌گذرونیم.» (شرکت‌کننده شماره ۱، فرد زندانی)

– مراقبت یا حمایت فرد توسط خانواده

به زندن افتادن یکی از اعضای خانواده، بحرانی جدی برای همه اعضای خانواده بوده است. زین سبب عبور از این طوفان، به آن‌ها می‌آموزد تا تلاش می‌کنند تا بار دیگر این شرایط تکرار نشود. پس از اینکه فرد از زندان آزاد می‌شود. هم‌زمان که به فرد اعتماد می‌کنند، به طریقی تلاش می‌کنند نسبت به برنامه‌های روزانه، شبکه ارتباطی او، ساعت رفت و برگشت او، شغل و درآمد او، فعالیتی که در زمان فراغت انجام می‌دهد آگاه باشند و از این طریق هم به نوعی نگرانی خودشان را پاسخ می‌دهند و هم اینکه به نوعی با این

رفتار این پیام را می‌رسانند که اتفاق مشابه دیگری برایشان تحمل‌ناپذیر است و تا جایی که بتوانند از پیشامد مشابه جلوگیری می‌کنند، از آن‌جایی که تعداد قابل‌توجهی از والدین معتقدند که دوست نابهنجار مشوق رفتار نابهنجار در فرد شده‌اند، این امر سبب می‌شود که پس از آزادی فرد، در ارتباطات او نسبت به گذشته دقت بیشتری کنند. در مواردی افراد ترجیح می‌دهند رفت و آمدشان به محل‌هایی که در گذشته بستر این اتفاق بوده است، نیز کنترل کنند؛ حتی در مواردی خانواده تمایل دارد محل زندگی‌اش را تغییر دهد تا فرد پس از آزادی در محیطی نو به زندگی ادامه دهد.

«خانواده اوایلش مثلاً می‌گفتم ساعت ده میام خونه دیر می‌کردم هر دو سه دقیقه یک‌بار می‌زنک بهم می‌زدند. حس خوبی داشتم می‌گفتم پدر مادرم حواسشون به من هست نکنه دعوایی چیزی بشه اتفاقی بیفته. با کسی دعوا کنم بحث کنم که دوباره به اونجا کشیده بشه. خیلی پیگیرم بودند بالاخره باید بیشتر پیگیر باشن هر کسی سمت چیزی نره دیگه».

تسهیل تطابق با جهان خارج از زندان برای بازپس‌گیری جایگاه اجتماعی

حمایت مالی خانواده و راهنمایی مؤثر خانواده در موفقیت دو مفهوم تشکیل‌دهنده این مضمون هستند. هر چقدر که خانواده تمکن مالی بیشتری یا شبکه حمایتی قوی‌تر و گسترده‌تری در اختیار داشته باشد، فرد زندانی پیشین با سرعت بیشتری می‌تواند به زندگی قبل از زندان خود نزدیک شود. از این رو، نقش سازمان‌های اجتماعی حمایتی از جانب دولت در این زمینه بسیار اهمیت دارد. آن‌چنان که اگر پیش‌زمینه‌های اجتماعی-اقتصادی-فرهنگی زمینه‌ساز ورود فرد به زندان باشند و در زمان پس از خروج، این عوامل به قوت خود موجود باشند و مداخله‌ای از جانب دولت در این زمینه نباشد، فرد با صرف هزینه‌های اجتماعی و اقتصادی بیشتر دوباره به زندان باز خواهد گشت.

- حمایت مالی خانواده

این مفهوم خود عنوان کلی است که چند زیر مجموعه دارد از جمله تقبل هزینه معاش برای زیست حداقلی، حمایت مالی خانواده زندانی پیشین در زمان حبس، تأمین مسکن که نماد امنیت و سرپناه است، یاری رساندن خانواده در پیدا کردن کار.

«پدر مادرم خیلی کمکم کردند. همه جوره کمکم کردند. از لحاظ مالی کمک کردند. من اون موقع پول نداشتم یک دونه تسی شرط بخرم. یک دونه دمپایی بخرم. بعد از آزاد شدن بابام برام لباس خرید مادرم وسیله‌های دیگه خرید. دیگه ازونجا دیگه خدا را شکر راه افتادم.. (شرکت کننده شماره ۲۰، فرد زندانی)»

حمایت مالی خانواده زندانی پیشین در زمان حبس در واقع بیان می‌کند، فردی که به زندان می‌افتد، چنانچه مرد متأهل باشد، خانواده او دچار سختی مضاعفی در تأمین معاش می‌شوند. و کار کردن و تأمین هزینه‌های خود و فرزند، امر دشواری است که حمایت خانواده‌ها می‌تواند مرهمی باشد تا اعضای خانواده رنج کمتری را تحمل کنند.

«در این بازه زمانی که من نبودم، مسلماً نبود من برای خانوادم سخت بود ولی از لحاظ مالی خب پدرم بود، کمکشون می‌کرد یا مثلاً شبهایی که دلشون تنگ می‌شد و خونه پدر مادرشون بودند. خونه پدر و مادر من می‌گذرانند.. (شرکت کننده شماره ۱۶، فرد زندانی)»

امنیت فرد در گرو برخورداری از سرپناهی است که امکان سکونت و تأمین نیازهای اولیه را برای او فراهم کند. عده‌ای که قبل از زندان متأهل بودند، حال طلاق گرفته و از زندان آزاد شده‌اند. در این شرایط، تجربه به مراتب سخت‌تری دارند. عده‌ای که مجرد بودند و با خانواده زندگی می‌کردند و عده‌ای که متأهل بوده‌اند و متأهل باقی مانده‌اند، هر دو گروه می‌توانند به نوعی به خانه‌ای پناه ببرند، در واقع شرایطشان تغییر نکرده است. اما گروهی که در ابتدا اشاره کردم، با از دست دادن زندگی مشترک، سرپناه خود و استقلال و تمایز خود را از دست داده‌اند و اکنون به زندگی با پدر و مادر برمی‌گردند که این برایشان به هیچ وجه آسان نیست.

«من یک تیکه زمین داشتم ارث پدریم بود یعنی به کل خواهر برادر ام می‌رسید. ما مجبور شدیم اونو بفروشیم یک پولی دستمون بیاد بعد اینکه خودش رفت سر کار من بتونم خونش را تعمیر کنم از اجاره در بیارم تا بتونه دوباره بره زن بگیره. که هنوزم نگرفتیم براش. فعلاً تونستیم اون را از اجاره در بیاریم..»
(شرکت‌کننده شماره ۹، عضو مؤثر خانواده، مادر)

شغل موضوع بسیار مهمی برای زندانیان آزاد شده است. وقتی فرد تمامی بحران‌های مرحله گذار را طی می‌کند، آنچه بدان نیاز دارد تا شرایط خود را ثبات ببخشد، شغل است. فرد نیاز دارد تا دوباره بتواند جایگاه اجتماعی برای خود بدست آورد و پیدا کردن شغل در این زمینه می‌تواند بسیار مهم باشد. بیشتر افراد در این زمینه نیاز به کمک دارند. افرادی در اثر حبس، اعتبار کاری خود را از دست دادند و بعلاوه دچار سوء سابقه شده‌اند، که این موضوع برگشت به محیط کاری را سخت‌تر می‌کند.

از جهت دیگر، به واسطه زندان و سایر تبعات آن، خود و خانواده هر آنچه سرمایه و پس‌انداز داشته‌اند از دست داده‌اند و در این مرحله، نمی‌توانند کسب و کار خودشان را راه بیندازند. شغل برای بسیاری از افراد، آن درگیری و تعهد به زندگی را ایجاد می‌کند و فرد را می‌تواند از منجلا ب شبکه ارتباطی منفی و افکار منفی خارج کند و برای فرد امید و انگیزه ایجاد کند. در این مقطع، که فرد دسترسی به منابع اطلاعاتی محدود شده و شبکه ارتباطی متزلزلی پیدا کرده است، خانواده از منابع در دسترسشان به فرد یاری می‌رسانند تا او بتواند فعالیت شغلی خود را از سر بگیرد.

«یک ماه که بیکار بودم. دستم به کار نمی‌رفت پدر مادرم گفتند بیا برو سرکار فکرت درگیر نشه به راههای دیگه بری. خیلی پدر مادرم کمک کردند. بابام برام کار پیدا کرد گفت حقوقش کمه اما سال به سال به روال میفتی. خدا را شکر همونم شد.» (شرکت‌کننده شماره ۲۰، فرد زندانی)

زندان در اوایل جوانی فرد را از تحصیل باز می‌دارد، افرادی که از زندان آزاد می‌شوند، برای ورود به بازار کار نه تنها جاذبه‌ای ندارند بلکه دافعه‌ای چون سوء پیشینه

دارند. بنابراین، اگر این افراد بتوانند شرایط خود را از طریق آموختن حرفه و مهارت و یا ادامه تحصیل ارتقا ببخشند، می‌توانند شغل مناسبتری را برای خود پیدا کنند.

عده قابل توجهی از افرادی که از زندان آزاد شدند، به شغل پیک موتوری یا کارگر ساده روی آوردند، این امر هرچند از بیکاری به راه ناصواب رفتن به مراتب بسیار بهتر است، با این وجود این افراد در دهک آخر درآمدی قرار می‌گیرد و از نظر اقتصادی شرایط بسیار نامساعدی را پیدا می‌کند. در بسیاری از موارد، فرد نمی‌تواند توقع چندانی از خانواده داشته باشد، در اینجا نقش سازمان‌های حمایتی پررنگ می‌شود. خانواده‌های بسیاری از این افراد در وضعیت اقتصادی قرار دارند که توان حمایت مالی از فرد را ندارند. در اینجا کم و کیف ارائه خدمت به مخاطبینی این چنینی بیش از پیش اهمیت می‌یابد.

«این موضوع برای پسر من چه به جهت اجتماعی یا کار پیدا کردن خیلی تأثیرگذار نبود. با توجه به این تجربه تلخی که داشت. او مدتی بیرون درسش را ادامه داد. لیسانسش را گرفته. الان یجورایی کارشناس دارو شده. از اون طرف هم خدا خواست ازدواجی کرد. پدرخانمش یک شغلی داشت اون شغل هم داره یاد می‌گیره. داره روز به روز ترقی میکنه خودشو کشیده بالا. (شرکت کننده شماره ۲۴، عضو مؤثر خانواده، پدر)»

- راهنمایی مؤثر خانواده در موفقیت

وقتی که فرد از زندان آزاد می‌شود، خانواده از راه‌های متفاوتی فرد را راهنمایی می‌کنند. این راهنمایی‌ها گاه مشورت نام می‌گیرد، گاه نصیحت. در هر حال، بسیار تأکید می‌شود که اگر نحوه بیان و لحن این راهنمایی‌ها مناسب باشد، فرد می‌پذیرد. در حقیقت خانواده نیاز دارد تا این صحبت‌ها را به میان آورد، این نصیحت‌ها منبع نگرانی و اضطراب برای اعضای خانواده است و وقتی اعضای خانواده آن‌ها را مطرح می‌کنند، به نوعی از استرس خود می‌کاهند. از طرف دیگر، فرد سایر اعضای خانواده را منبع اطلاعاتی مهمی می‌داند که در این شرایط در دسترس هستند و این امر بسیار ارزشمند است. فرد می‌داند

که خانواده دلسوزترین افراد نسبت به او هستند و با اطمینان خاطر می‌تواند به نصایح آنان گوش جان بسپارد.

«من فکر می‌کنم باید روحیه کسی که از زندان آزاد میشه، تقویت بشه. موضوع محمد که تصادف بود، با این حال، من فکر می‌کنم نباید کوبید تو سرش. این کوبیده نباید باشه. مثلاً بهش می‌گفتم محمد این دفعه اگر خواستی موتور سواری اینجوری باید بری اینکارو باید بکنی. یک بار تو را بخشیدند. گوشزد کردم. نمیداشتم اطرافیان با زیون تلخ بگن. خودم می‌گفتم با زیون مهربونی.»
(شرکت کننده شماره ۲۸، عضو مؤثر خانواده، مادر)

بازیابی عزت نفس و نقش آفرینی در برون سامانه

این مضمون متشکل از یک مفهوم تغییر در راهبردهای مقابله‌ای فرد در خانواده و اجتماع؛ بازنگری در روابط بین فردی است. زمانی که فرد عزت نفس خود را به دست می‌آورد و در تقلای نقش آفرینی در محیطی بزرگتر از خانواده است. این بار با تجربه‌ای که از سر گذرانده است یکبار دیگر روابط خود را بازیابی می‌کند و در افقی دیگر استقلال و تمایز خود را می‌جوید.

- بازنگری در روابط بین فردی

در زندگی هر فرد اطرافیان مهمی وجود دارند، که نحوه ارتباط فرد با آنها می‌تواند کیفیت زندگی او را تحت تأثیر قرار دهد. با توجه به این موضوع که فرد چقدر موفق است ارتباطات مؤثری با دیگران برقرار کند، فرد چقدر می‌تواند روابط خود را مدیریت کند، تا کجا می‌تواند تعادل را در روابط خود حفظ کند، احساس رضایت فرد متغیر خواهد بود. در این روابط، عواملی وجود دارند که خارج از کنترل فرد هستند و میزان پذیرش فرد نسبت به این عوامل می‌تواند بر کیفیت تعاملات او اثر بگذارد. در روابط خانوادگی، زمینه‌ای از شرایط خانوادگی، قواعد حاکم بر خانواده و تجربیات پیشین وجود دارد که به صورت پیشینی بر آن تأثیر می‌گذارد.

«من بابام را به هیچ چیز نمی فروشم. اگرم باهاش قهر کردم بخاطر زخم بود. چون یک لحظه حس کردم زخم بالاتر از پدرم هست. ولی اینجوری اشتباهه. الان خیلی خوشحال ترم... هرکسی جایگاه خودش را دارد... زن یک جایگاهی دارد پدر و مادر یک جایگاه دیگری دارند. (شرکت کننده شماره ۱، فرد زندانی)»

شبکه ارتباطی، دوستان و آشنایانی که فرد با آنها در ارتباط قرار می گیرد، در آینده فرد بسیار تأثیرگذار است. انتخاب های فرد متأثر از این موضوع است. از آنجایی که خانواده ها افراد شرکت کننده در پژوهش تأثیر دوست در مسیری که به زندان رسیده است را بسیار پررنگ می دیدند، بسیاری از افراد پس از آزادی از زندان، تصمیم می گیرند در افراد و چارچوب دوستی شان تجدیدنظر کنند.

درمجموع، فرد رابطه های مفید خود را حفظ می کند و رابطه های غیرسازنده خود را حذف یا محدود می کند. در کنار دوستان، افراد هم محله ای نیز هستند. عده ای ممکن است در محله ای زندگی کنند، که نزدیکانشان افراد سابقه دار باشند، فرد پس از خروج ممکن است تصمیم بگیرد، محله خود را تغییر دهد یا به مکان هایی که آن افراد حضور داشتند، دیگر رفت و آمد نکند. دسته دیگری از شبکه ارتباطی را می توان افراد هم مدرسه ای، هم کلاسی، همکار در نظر گرفت. در زمانی که فرد از زندان خارج می شود، دایره این افراد در زندگی اش تغییر می کند.

«من فکر می کنم همین که خونه را تغییر دادیم، همسایه ها عوض شدند، این ها فوق العاده تأثیر داشته. وقتی یک جا میری همه داغونن الان دیگه دوستی هاش قطع شده.. دیگه تمام زندگیش شده بچه های سپه سالار (محل کارش) خونه ما، خونه باباش (شرکت کننده شماره ۲، عضو مؤثر خانواده، همسر)»

«من با اون دوستانم که باهاشون به مشکل خوردم، ارتباطمون قطع شده. همین دوستان در دسر ساز شدند برا من (شرکت کننده شماره ۲۵، فرد زندانی)»

در ادامه عوامل پیش برنده در بازگشت فرد زندانی به جامعه، می توان به نقش آفرینی خانواده در ساماندهی به ازدواج فرد، اشاره کرد. چه فرد در آستانه ازدواج باشد و یا بعد از آزادی از زندان ازدواج کرده باشد، این امر خود می تواند یک عامل تأثیرگذار در ادغام

اجتماعی او باشد. ازدواج یک پیوند است، فرد به واسطه این پیوند می‌تواند در بافت فرهنگی جامعه ما، که در آن ازدواج از اهمیت بالایی برخوردار است، موقعیت اجتماعی خود را ارتقا ببخشد.

زمانی که فردی ازدواج می‌کند، از منظر اجتماع فردی به‌هنگار و سروسامان یافته تلقی می‌شود. هم‌چنین، ازدواج امری است که برای دو طرف مسئولیت‌هایی به همراه دارد. این نقش جدید و مسئولیت‌های آن، خود انگیزه‌ای است تا فرد بخواهد جایگاه خود را از هر لحاظ ترقی بخشد. این نقش‌آفرینی خانواده به ساماندهی ازدواج ضمن ایجاد امید و انگیزه، تاب‌آوری فرد در برابر سختی‌ها و مشکلات بالا می‌برد. هم‌چنین ازدواج سبب گسترش شبکه حمایتی و ارتباطی فرد می‌شود.

«یک خانمی برایش گرفتیم هر روز قربون صدقش میره یا قربون صدقه ما میره
من هر روز خدا را شکر می‌کنم. این همه اشکی که من ریختم این همه زحمتی
که من برای این کشیدم خدا دوباره این را به من برگردوند. دیگه الان می‌گه
دوستم پدرم مادرم خانمم هست. (شرکت‌کننده شماره ۲۶، عضو مؤثر خانواده،
مادر)»

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش تلاشی بود تا نقش خانواده در بازگشت زندانی به جامعه مورد واکاوی قرار بگیرد. این جستجو در پی یافتن پاسخ برای این سؤال اساسی بود که چه عوامل پیش‌برنده‌ای در خانواده منجر به بازگشت موفق فرد زندانی به جامعه می‌شود. در این پژوهش کیفی با تعداد ۲۸ نفر مصاحبه‌صورت گرفت. مصاحبه‌های گردآوری‌شده، به‌صورت متن درآمد. سپس، داده‌های گردآوری‌شده به روش تحلیل تماتیک یا مضمونی تحلیل شدند. در این پژوهش ۴ مضمون اصلی و ۹ مضمون فرعی (مفهوم) استخراج شده است.

شایان توجه است که این پژوهش باوجودی که بر قسمتی از زندگی این افراد تمرکز دارد و آن زمان پس از آزادی است. در این پژوهش، محقق به دنبال یافتن پاسخ چرایی

حضور فرد در زندان و چگونگی تجربه فرد در زندان نیست، بلکه با تمرکز بر فرآیند بازگشت وی به جامعه به جستجوی نقش خانواده در این امر پرداخته است. هرچند که نمی‌توان به موضوع بازگشت به جامعه پرداخت و به موضوعات پیشین اشاره نکرد، مسیری که فرد تا به امروز طی کرده است، همه در شرایط امروز او مؤثر است.

در پاسخ به پرسش پژوهش یعنی عوامل پیش‌برنده خانوادگی در بازگشت به جامعه، چهار مضمون به دست آمد. مضمون نخست، فائق آمدن بر بحران مرحله گذار است. مفاهیم تشکیل دهنده این مضمون بیان می‌کنند که از خودگذشتگی اعضای خانواده زمینه ساز بروز حس قدردانی و تشکر از اعضای خانواده می‌شود همین امر منجر به پررنگ شدن حس تعلق خاطر در فرد می‌شود و فرد در صدد جبران بر می‌آید. به نوعی تقویت حس شرم، مانع از قرار گرفتن مجدد فرد در موقعیتی مشابه می‌شود.

بریتوت معتقد است که کنترل افراد جامعه به وسیله شرم‌نده‌سازی به دو صورت اتفاق می‌افتد که صورت متأخر آن، منجر می‌شود که فرد از اینکه بخواهد موقعیتی پیش آید که شرمی که یکبار تجربه کرده است را دگر بار تجربه کند، پرهیز می‌کند. (سروستانی، ۱۳۸۶: ۴۳) حمایت خانواده از فرد، حمایتی تمام‌عیار و منحصر به فرد است؛ همچنین این حمایت هدفمند و در چارچوب شناخت از شخصیت اوست به مانند پژوهشی که کاتلین تیلور (۲۰۱۶) انجام داده است بر اهمیت حمایت عاطفی تأکید کرده است و حمایت عاطفی را در جایگاهی بالاتر از حمایت مالی قرار داده است.

ارتباط فرد با خانواده در زمان حبس و پس از آن، می‌تواند سبب شود تا فرد لذت در کنار هم بودن و رویاسازی برای آینده را تجربه کند. هرشی در نظریات خود بیان می‌کند که دلیل رعایت هنجارهای جامعه از سوی افراد به چهار عنصر «تعلق خاطر»، «تعهد»، «درگیر شدن» و «اعتقاد» برمی‌گردد. زمانی که فرد طعم خوش تعلق خاطر به جمع خانواده را مزه مزه می‌کند، در پی آن سه عنصر دیگر، را نیز تجربه می‌کند و همین امر بازگشت موفق فرد به جامعه را رقم می‌زند.

در مضمون دوم عنوان شده است، پذیرش و شناسایی فرد با هویتی نو. تقلای فرد برای دستیابی به هویتی تازه زمانی نتیجه می‌گیرد که نگرش خانواده به گذر از بحران شروعی نو پس از آزادی، نگرشی انعطاف پذیر باشد. والش در ذیل بحث ترمیم‌پذیری اینگونه بیان می‌کند که خانواده‌هایی که در کنار جدیت، انعطاف‌پذیری دارند می‌توانند در زمان‌های دشوار زندگی از بحران عبور کنند (والش، ۱۳۹۳: ۳۸). پس از آزادی، در اثر تغییر نگرش فرد که وجوه مختلف زندگی او را در بر می‌گیرد، توقع و انتظارات خانواده از فرد نیز می‌توانند تسهیلگر بازگشت فرد به جامعه باشد. در این مسیر، فرد نیاز دارد تا اعضای خانواده، گذشته او را به فراموشی بسپارند و بر هویت جدید او تکیه کنند. هرچند که مراقبت و کنترل خانواده در تثبیت این جایگاه تازه نقش مؤثری دارد. در توضیح هویت‌پذیری افتراقی نیز اینگونه عنوان می‌شود که دلیل هم‌نوایی و بازگشت به جامعه، پیوندی است که او با جامعه دارد و این پیوند زمینه‌ساز کنترل رفتارهای فرد است.

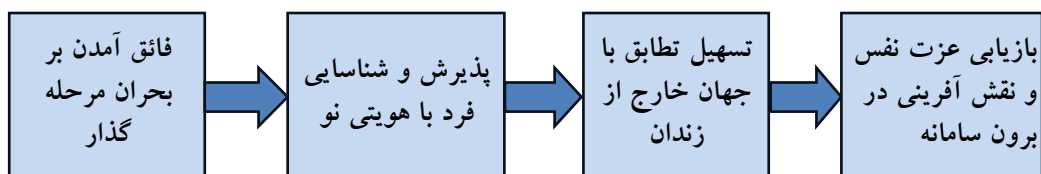
در پژوهش ناصری و همکاران (۱۳۹۷) نیز مطرح گردید که بین کنترل و نظارت اجتماعی و عدم بازگشت به زندان نیز ارتباط مؤثری وجود دارد. در انتها، زمانی که این فرد مورد تشویق قرار می‌گیرد و از سمت خانواده تأیید می‌گردد، فرد مصمم می‌شود که دیگر به زندان که تهدیدکننده هویت جدید اوست، باز نگردد. همانگونه در پژوهش یعقوبی و علمی (۱۳۹۶) آمده است که پذیرش جامعه و خانواده با عدم بازگشت او به زندان ارتباط مستقیمی دارد.

مضمون سوم، حمایت‌های مالی خانواده و راهنمایی مؤثر خانواده سبب تسریع تطابق فرد با جهان خارج از زندان برای بازپس‌گیری جایگاه اجتماعی می‌شود. اوبرایان (۲۰۰۱) در پژوهش خود عنوان کرده بود که نیازهای زندانیان آزادشده بسیار ملموس است، آنان نیازهایی حیاتی چون خوراک، پوشاک، مسکن، هزینه رفت و آمد و شغل دارند. خانواده پناه فرد از زندان آزادشده است. علاوه بر اینکه او برای تمام این نیازها به خانواده رجوع می‌کند، راه دسترسی به این موارد نیز شامل راهنمایی‌ها و مشورت‌هایی است که فرد از خانواده دریافت می‌کند.

بازیابی عزت نفس و نقش آفرینی در برون سامانه مضمون چهارم است. پس از خروج از زندان، فرد در ارتباطاتش تجدید نظر می‌کند. این تجدیدنظر هم شامل چگونگی ارتباطی است که با دیگران برقرار می‌کند، اعم از افراد خانواده و فامیل و هم چنین حضور یا عدم حضور افراد، به‌ویژه دایره دوستان فرد. در این میان، این نقش آفرینی خانواده به ساماندهی ازدواج سبب انگیزه و امید است.

در دیدگاه بوم شناختی، خرد سامانه روابط درون خانواده را شامل می‌شود. تغییر نگاه فرد به ارتباط درون خانواده، به او کمک می‌کند تا روابط خانوادگی‌اش را بهبود ببخشد و زمینه‌ای شود تا آرامش بیشتر توأم با رضایت کسب کند که همین امر منجر به افزایش احساس خودباوری و اعتماد به نفس در فرد می‌شود. ساترلند در این زمینه بیان می‌کند که هرچقدر در بین افراد خانواده و دوستان، ارتباطات انحرافی بیشتر باشد، فرد کج رفتاری و انحراف را راحت‌تر می‌آموزد (سروستانی، ۱۳۸۶: ۴۳). در بین افراد زندانی و اعضای خانواده‌هایشان اشاره‌های متعددی صورت گرفته بود، که دوستان وی سبب گرایش او به این مقصد شدند، اکنون پس از آزادی، افراد به این نتیجه رسیده‌اند که یا باید با این دوستان قطع ارتباط کنند و یا در چارچوبی جدید این روابط را بازتعریف کنند؛ به سان توضیح ساترلند در موضوع پیوندهای افتراقی.

بین مضامین توضیح داده شده رابطه ترتیبی ملاحظه می‌شود؛ چنان که فرد از بحران بین مضامین توضیح داده شده رابطه ترتیبی ملاحظه می‌شود؛ چنان که فرد از بحران مرحله گذار عبور نکند، به پذیرش و شناسایی با هویتی نو دست نمی‌یابد. از این رهگذر، با جهان خارج تطابق سریع‌تری پیدا می‌کند و در نهایت با بازیابی عزت نفس و نقش آفرینی در برون سامانه، فرآیند بازگشت به جامعه فرد تکمیل شده است.

شکل ۱- رابطه بین مضامین

در پاسخ به پرسش اصلی، نقش خانواده در بازگشت زندانی به جامعه می‌توان چنین بیان کرد که علت به زندان افتادن یا به عبارتی جرمی که فرد به آن محکوم شده است، نقش بسیار مؤثری در تجربه‌ای که فرد از زندان و پس از آن در بازگشت فرد به جامعه دارد. افرادی که گرفتار زندان شده‌اند شاید از منظر قانونی همگی مرتکب تقصیر و شایسته تنبیه هستند. با این حال در اذهان عمومی به‌ویژه خانواده و نزدیکان به صورت متفاوتی قضاوت می‌شوند. افرادی که به دلایل محکومیت‌های مالی وارد زندان می‌شوند، تجربه‌ای متفاوت از افرادی که به دلایل دیگری چون فروش و مصرف مواد مخدر، سرقت و امثال آن گرفتار زندان شده‌اند، پیدا می‌کنند. این تجربه متفاوت از ابتدای فرآیند رسیدگی قضایی یعنی مرجع رسیدگی، زندان، مجازات تبعی (محرومیت‌های اجتماعی) متفاوتی را در پی دارد.

در بین مصاحبه‌شوندگان، افرادی که به دلیل محکومیت مالی چون مهریه، ضمانت و مسائل مالی حبس گذراندند نه تنها شمات و سرزنشی از جانب اطرافیان دریافت نکردند، بلکه برعکس مورد شفقت و ترحم قرار گرفتند و اگر سرزنشی بود به نظام عدالت کیفری روا داشته‌اند که مسبب چنین مشکلاتی شده است.

موارد اتفاقی نیز از نگاه قضاوت گر و سرزش آمیز در امان می‌مانند. مانند مواردی که در دعوا دستگیر می‌شوند و یا در اثر رانندگی منجر به فوت می‌شوند. در این دسته موارد، افراد تقصیر و کوتاهی را بر گردن می‌گیرند مثل اینکه نباید اعتماد می‌کردم، نباید با فلانی رفت و آمد می‌کردم یا نباید بدون گواهینامه رانندگی می‌کردم. با این وجود بازگشت به اجتماع این افراد بسیار متفاوت است با دسته‌بندی‌های دیگر. در این موارد فرد هم‌چنان شایسته احترام است، هر چند اشتباهاتی در گذشته مرتکب شده باشد.

افرادی که درگیر اعتیاد هستند چه زمینه فروش و چه مصرف، بحران ویژه‌ای دارند و آن اعتیاد است. اگر فرد خود مصرف کننده نباشد، ممکن است پس از تحمل حبس، با پشیمانی بخواهد دیگر این مسیر را ادامه ندهد. اما فردی که خود مصرف کننده است، ممکن است نتواند ترک کند. در زمان جمع‌آوری داده با افرادی از اعضای خانواده تماس

گرفته شد و آن‌ها اذعان داشتند که فرد زندانی پیشین اکنون در کمپ است و به این دلیل که فرد دسترسی به تلفن یا موبایل نداشت، با فرد مصاحبه‌ای صورت نگرفت.

خانواده‌هایی هستند که پس از آزادی فرد از زندان چون فرد درگیر اعتیاد است، نمی‌دانند چه کاری می‌توانند انجام بدهند. اعتیاد مساله ایست که فرد زندانی پیشین را غیر قابل دسترس کرده است. در مواردی با طرد خانواده به نحوی مواجه شده‌اند، که اکنون فرد کارتن خواب است. این دسته از افراد نقطه مقابل دسته پیشین بسیار مورد شماتت هستند. از آنجایی که مسیر انتخابی آن‌ها هم چنان اشتباه است و هم چنان خانواده باید هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی بسیاری پردازد. هم چنان حیثیت او و خانواده زیر سؤال است، هم چنان فرد محکوم است به اینکه درست تصمیم نمی‌گیرد، بنابراین این افراد زندگی بسیار پر فراز و نشیبی را تجربه می‌کنند. تلاش و پیگیری خانواده برای ترک و بازگشت مجدد او به مواد، دور باطلی است که فرد و خانواده نمی‌تواند از آن دست بکشد.

در چنین شرایطی فرد خوار و ذلیل می‌شود و چون نمی‌تواند شرایط زندگی خودش را در هیچ بعدی پیشرفت بدهد، مدام اوضاع زندگی‌اش سخت‌تر می‌شود. البته افرادی که فقط فروشنده بودند، اوضاع و احوال بهتری دارند. آن‌ها انگیزه مادی را تجربه کردند، اکنون باتجربه زندان، می‌دانند هزینه طمع بسیار بیشتر از فایده آن است و تصمیم می‌گیرند که زندگی را از نو شروع کنند و تلاش می‌کنند که دنبال کاری جدید بروند و شبکه ارتباطی متفاوتی را می‌سازند. درباره افرادی که مصرف کننده هستند، احتمال اینکه این افراد دوباره به زندان بیفتند بیشتر است، و چه‌بسا خانواده ترجیح دهد این فرد در زندان باشد تا در خارج از زندان و بخواهد متحمل هزینه‌های کمپ او و سایر مسائل باشد.

مورد آخر بحث درباره جرم سرقت است (یا مواردی مشابه). این مورد به شدت ننگ آور است. فرد وقتی به دلیل دزدی به زندان می‌افتد، خودش و خانواده‌اش خجالت بی حد و اندازه‌ای را تجربه می‌کنند. اگر سرقت به دلیل اعتیاد نباشد، در این مورد نیز اگر فرد مجرم اتفاقی باشد و نه مجرم به عادت، این شرایط پیش‌آمده سبب می‌شود تا با تلاش خود، کار و زندگی جدیدی برای خود بسازد. این داغ ننگین بر پیشانی منجر می‌شود،

روابط فرد به شدت تحت تأثیر قرار بگیرد. در این مورد چون خانواده هم متحمل ضرر جانی و هم حیثیتی شده است، ممکن است کینه‌ای از فرد به دل بگیرد و خطای فرد را نابخشودنی ببیند.

هرچقدر افراد کمتری در جریان باشند، اعضای خانواده آسیب کمتری می‌بینند و بدین جهت ممکن است دلیل واقعی غیبت فرد را از افراد زیادی مخفی کنند. این امر باعث می‌شود، فرد و خانواده در موقعیت‌های بسیاری نقش بازی کنند و دروغ بگویند. این موضوع خودش می‌تواند اضطراب را و ناخوشایند باشد. در مواردی هم انکار موقعیت افراد به صورت مداوم، افراد را در معرض تهدید سودجویان قرار می‌دهد. از این رو، که اگر کسی باخبر شود و این راز فاش شود، آن‌ها باید شرایط فوق العاده سختی را مدیریت کنند.

یک مفهومی که در این پژوهش مانند پژوهش‌های دیگر دریافت شد، این است که فرد در زمان پس از خروج، از نظر جسمی و روانی در شرایطی است که نمی‌تواند کاری انجام دهد. در این زمان، مرحله گذار، جریان زندگی فرد متوقف شده است، فرد هم چنان در خواب و بیداری از رنج چنین تجربه‌ای در امان نیست و عذاب می‌کشد. فرد با حضور در زندان مدت‌زمانی در یک فضایی قرار گرفته که به طور کلی با شرایط قبل و بعد زندگیش متفاوت بوده است و این مرحله مهم‌ترین نقش خانواده است، چون فرد توان مراقبت از خودش را ندارد و نیاز دارد تا مدت‌زمانی به او فرصت داده شود تا آن چه که تجربه کرده است را فراموش کند و بتواند به جریان زندگی برگردد.

وقتی مرحله گذار تمام می‌شود و فرد خودش را باز می‌یابد، در اینجا نیازها موتور محرکه فرد هستند. فرد نقش و موقعیت خودش در خانواده را شناسایی می‌کند و تلاش می‌کند خودش را در این تصویر جا بدهد. در این موقعیت اولین نیازهایی که بروز می‌کند و اولویت پیدا می‌کند، نیازهای مالی است. در این مرحله مهم‌ترین اتفاق زندگی فرد، پیدا کردن کار است. شغل به فرد جایگاه اجتماعی می‌دهد. به مرور زمان که فرد وارد شغل جدید می‌شود. به مرور زمان تلاش می‌کند جایگاه اجتماعی خودش را ارتقا ببخشد و در پی آن، اولویت‌های بعدی رسیدگی می‌شوند. در این مرحله تمایز یافتگی بسیار مهم است.

افرادی که پس از آزادی مجرد هستند، اعم از افرادی که پیش از زندان مجرد بوده‌اند و افرادی که یکبار ازدواج کرده و در نتیجه مهریه به زندان رفته‌اند، هر دو مورد پس از آزادی، هم چنان در تب و تاب تشکیل خانواده هستند. پس از تثبیت جایگاه شغلی، حال فرد نیاز دارد که وارد مرحله بعدی زندگی خود شود.

زمانی که فرد از زندان خارج می‌شود و در کنار خانواده قرار می‌گیرد، به نوعی خانواده مسئول حمایت‌های همه جانبه فرد می‌شود. این در حالیست که خانواده نیز از جنبه‌های مختلف نیاز به حمایت دارد و در یک نظام حمایتی-مراقبتی برای پیشگیری از تکرار جرم ضروری است که خانواده مورد حمایت واقع شود. خانواده‌ها پس از متحمل شدن هزینه‌های مختلف، خود توان ضعیف شده‌ای دارند که نمی‌توان انتظار داشت مسئولیت کامل ادغام اجتماعی فرد را بر عهده بگیرند.

خانواده‌های زندانیان پیشین آموزش ندیده‌اند، منابع مالی خود را از دست دادند و حمایت فرزندی که یکبار یا بیشتر حمایت‌های مختلفی را دریافت کرده است و هم‌چنان به خانواده وابسته است و نتوانسته است با توجه به شرایط اجتماعی-اقتصادی نقش‌آفرینی اجتماعی داشته باشد. در این زمینه، خلأ یک نظام حمایتی جامع که بتواند خانواده و فرد را پشتیبانی کند، دیده می‌شود. حمایت از خانواده‌های این افراد باید متناسب با شرایط آنان باشد، به گونه‌ای که در دسترس و به دور از تبعیض و متناسب با شرایط حال این افراد باشد. اگر نظام حمایتی قیود متنوع و شرایط سخت‌گیرانه‌ای را برای حمایت از خانواده و فرد بگذارد، مراجعان بسیاری مشمول دریافت خدمت نمی‌شوند.

تجربه بازگشت به جامعه در بین افراد متأهل و مجرد تفاوت است. فرد متأهل پس از آزادی باید به بازسازی رابطه با همسر و فرزندان بپردازد. در این میان ارتباط با خانواده‌های طرفین مورد بازبینی قرار می‌گیرد. در افراد متأهل روابط با همسر و خانواده همسر نیز مؤثر است.

تجربه بازگشت به جامعه در بین زنان و مردان نیز بسیار متفاوت است. در این پژوهش، علت به زندان افتادن مردان و زنان متفاوت است. علت به زندان افتادن زنان به مردان

خانواده مربوط است. یکی پدرش درگیر می‌شود و به دلیل پیگیری کارهای او، گرفتار می‌شود. و یکی هم برادرش مواد می‌فروشد و به زندان می‌افتد و مشتری برادر به دلیل اینکه تاب نه شنیدن در پیشنهاد دوستی ندارد، او را به مأمور قانون تحویل می‌دهد و فرد روانه زندان می‌شود. در مقابل، زنان طرد بیشتری از طرف افراد خانواده تجربه می‌کنند تا مردان. مردان سرپرست قدرتمند جلوه می‌کنند و زنان وابسته بی بضاعت. در نتیجه، بی پناهی زنان باتجربه اعتیاد و زندان به مراتب بیشتر از مردان است. زنان ننگ بیشتری از مردان تجربه می‌کنند. زندان هم چنان محلی مردانه به حساب می‌آید. در پایان، این امر توجه پذیر می‌نماید که پسر یا همسر به زندان افتاد.

در جمع بندی می‌توان چنین بیان کرد که عوامل خانوادگی تسهیل کننده بازگشت موفق فرد به جامعه عبارتند از عبور از مرحله بحران (گذر از حس شرم و دریافت مهر خانواده)، پذیرش و شناسایی فرد با هویتی نو (رها شدن از گذشته)، تسهیل تطابق فرد با جهان خارج (پیدا کردن کار و بازسازی روابط) و بازیابی عزت نفس و نقش آفرینی در جامعه (حفظ موقعیت جدید و شکل گیری تازه روابط در خانواده و جامعه).

پیشنهادهای

با وجودی که در موضوع زندان و زندانی پژوهش‌های مختلفی از منظرهای متفاوت صورت گرفته است؛ همچنان خلأ پژوهش‌های تخصصی و کاربردی در این میان محسوس است. حرکت به سمت افزایش دانش در زمینه مددکاری اجتماعی زندان برای افراد و خانواده‌های زندانیان، چه در زمان حبس، چه پس از آن نیازمند تغییر نگرشی به زندان است. هر چند که زندان همیشه جایگاه امنیتی دارد، با این وجود لازم است نگاه به زندان نگاهی اجتماعی است. به هر سو، این جایگاه بی‌بدیل اجتماعی نیاز به پژوهش‌های بیشتری در زمینه بهبود کیفیت زندگی افراد زندانی پیشین و خانواده‌های آنان است که نیاز به حمایت‌های مالی و سازمانی بیشتری دارد.

پیشنهادهای کاربردی برای حرفه مددکاری اجتماعی

از دیدگاه مددکاری اجتماعی سلامت افراد سه بخش زیستی-روانی-اجتماعی دارد. تأمین سلامت افرادی که زندانی پیشین بودند و خانواده‌هایشان نیازمند برنامه‌ریزی است. مددکاری اجتماعی چه در بخش فردی، چه گروهی و جامعه‌ای اطلاعات کافی برای طراحی مداخله و ارزیابی ندارد. از این رو به نظر می‌رسد لازم است که مددکاران اجتماعی در این زمینه به طراحی مداخله و اجرای مداخله و بررسی اثر بخشی بپردازند. در این میان به نظر می‌رسد با توجه به عواملی که در این مقاله مطرح شد، نیازمند آن است که مددکاران اجتماعی با در نظر گرفتن فرد، اعضای خانواده، اطرافیان مهم و سازمان‌های حمایتی کمک کنند تا به تسهیل فرآیند بازگشت به جامعه غلبه بر مشکلات پرداخته شود. این فرآیند طراحی مداخله و ارزیابی نیازمند داشتن اطلاعات تخصصی در زمینه جرائم مختلف است. جرائم دسته بندی‌های مختلفی دارد و هر فرد و خانواده‌ای در شرایطی هستند. طراحی مداخله نیازمند داشتن اطلاعات در زمینه مددکاری اجتماعی قضایی، داشتن دانش حقوقی و اجتماعی است. مددکاران اجتماعی با بهره‌گیری از دانش مددکاری اجتماعی و به کارگیری تمام ظرفیت‌ها در جهت حمایت اجتماعی از این افراد که سرمایه اجتماعی اندکی دارند، برآیند و به مدافعه‌گری اجتماعی از این افراد و خانواده‌ها بپردازند.

سپاسگزاری

در پایان، مراتب قدردانی خود را از اساتید ارجمند جناب آقای دکتر آقابخشی و سرکار خانم دکتر محمدی که با راهنمایی‌های دلسوزانه و حمایت‌های علمی، نقش مؤثری در پیشبرد این پژوهش داشتند، صمیمانه ابراز می‌دارم. از خانم زمانی در انجمن حمایت از زندانیان مرکز و مرکز مراقبت پس از خروج که در روند انجام مصاحبه‌ها نهایت همکاری را داشتند، سپاسگزارم. در نهایت، از پدر، مادر و خواهر مهربانم، که همواره با محبت بی‌دریغ خود پشتیبان من بودند، با تمام وجود قدردانی می‌کنم.

Orcid

Nastaran Adnani

<https://orcid.org/0009-0002-4913-0194>

Elham Mohammadi

<https://orcid.org/0009-0006-2263-8680>

منابع

- قربان نیا، ناصر. (۱۳۷۷)، «فلسفه مجازات»، نشریه علمی-پژوهشی نقد و نظر، دوره ۴، شماره ۱۵-۱۶: ۴۱۷-۴۴۸.
- محسنی، رضا علی؛ روشن پور، مجتبی و آقاجانی، حسین. (۱۳۹۸)، «شناسایی ابعاد سازنده ُ طرد اجتماعی زندانیان زن (مورد مطالعه زندان های استان لرستان)»، فصلنامه علمی-پژوهشی شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، دوره ۲۱، شماره ۸۳: ۱۱۹-۱۴۰.
- کفاشی، مجید و اسلامی، عنایت. (۱۳۸۸)، «بررسی عوامل مؤثر بر تکرار جرم و بازگشت مجدد به زندان در استان خراسان شمالی»، فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال دوم، شماره ۴: ۵۷-۶۹.
- یعقوبی، محمد و علمی، محمود. (۱۳۹۶)، «نقش عوامل خانوادگی و اجتماعی در بازگشت مجدد زندانیان به زندان»، مجله مطالعات جامعه شناسی، سال نهم، شماره ۳۵: ۷-۲۳.
- سهیلا ناصری؛ رزهره مکاریان فرگ و سپیده حضرتی. (۱۳۹۷)، «بررسی نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر عدم بازگشت به زندان در بین زندانیان استان خراسان جنوبی»، فصلنامه انتظام اجتماعی، ۱۰(۳): ۲۷-۴۹.
- کالینز، داندل؛ کولمن، هیترو و جردن، کتلین. (۱۳۹۳)، مددکاری اجتماعی کار با خانواده، ترجمه: فریده همتی، تهران: نشر سمت، چاپ سوم.
- کد خبر ۹۵۵۲۱۱ تاریخ انتشار: ۱۰ اردیبهشت ۱۳۹۸. <https://www.mashreghnews.ir>
- صدیق سروستانی، رحمت الله. (۱۳۸۶)، آسیب شناسی اجتماعی (جامعه شناسی انحرافات اجتماعی)، تهران: نشر سمت، چاپ هفتم.
- فلیک، اووه. (۱۳۹۹)، درآمدی بر پژوهش کیفی، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی، چاپ یازدهم.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمد سعید؛ فقیهی، ابوالحسن و شیخ زاده، محمد. (۱۳۹۰)، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده های کیفی»، فصلنامه علمی-پژوهشی اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره ۲: ۱۵۱-۱۹۸.
- هومن، حیدر علی. (۱۳۹۴)، راهنمای عملی پژوهش کیفی، تهران: نشر سمت، چاپ هفتم.

- باقی، عمادالدین و موسوی، میرطاهر. (۱۳۹۶)، «پیامدهای زندانی شدن بر خانواده زندانیان»، *فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، سال ششم، شماره ۳ (پیاپی ۲۳): ۵۱۷-۵۵۰.
- میرزایی، خلیل. (۱۳۹۵)، *کیفی پژوهی*، جلد دوم، تهران: نشر فوزان، چاپ اول.
- عیوضی، محمد رحیم و محمدی، احسانه. (۱۳۹۰)، «روش‌شناسی و کاربرد آن در نظریه پردازی اجتماعی»، *مطالعات دفاعی/استراتژیک*، شماره ۴۶: ۱۶۷-۱۹۰.
- کوئن، بروس. (۱۳۷۷)، *درآمدی به جامعه‌شناسی*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر توتیا، چاپ سی و یکم.
- سگالن، مارتین. (۱۳۷۰)، *جامعه‌شناسی تاریخی خانواده*، ترجمه حمید الیاسی، تهران: نشر مرکز، چاپ ششم.
- خانواده قسمت اول، پرتال جامع علوم انسانی، ماهنامه حوراء، مرکز تحقیقات زن و خانواده، سال ۱۳۸۲ شماره ۳.

- Mooney, Emily and Bala, Nila. (2018). "The importance of supporting family connections to ensure successful re-entry.", *R Street Shorts Institute Journal*, NO. 63, 20-23.
- Cochran, Joshua C. (2014). "Breaches in the Wall: Imprisonment, Social Support, and Recidivism", *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 51(2): 200-229.
- Shanahan, Ryan and Villalobos Agudelo, Sandra. (2012). "The family and Recidivism", *American Jails*, 17-24.
- Lincoln, Yvonna S., and Egon G. Guba. (1985). "Naturalistic inquiry. Beverly Hills", *Calif: Sage Publications*.
- O'Brien, Patricia. (2001). "Making it in the 'free world': women in transition from prison." Albany: State University of New York Press.
- Sullivan, Eileen, Mino, Milton, Nelson, Katherine, Pope, Jill. (2002). "Families as a Resource in Recovery from Drug Abuse: An Evaluation of La Bodega de la Familia". *Sage Publications*.
- Visher, Christy, Courtney, Shannon. (2006). "Cleveland Prisoners' Experiences Returning Home.", *Urban Institute Magazine*, 1-20.
- Taylor, Caitlin. (2017). "The Family's Role in the Reintegration of Formerly Incarcerated Individuals: The Direct Effects of Emotional Support." *The Prison Journal*. 96. 10.1177/0032885516635085.
- Martinez, Damian J. (2007). "Informal Helping Mechanisms." *Journal of Offender Rehabilitation*, 44(1), 23- 37.

استناد به این مقاله: عدنانی، نستر و محمدی، الهام. (۱۴۰۴). واکاوی نقش خانواده در بازگشت فرد زندانی به جامعه، *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، ۱۲(۴۵)، ۲۳۷-۲۸۱.

Social Work Research Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.